

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI

TOIMETISED

УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ

ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS

699

PROBLEEME EESTI REGILAUULUDE
ALALT

ПРОБЛЕМЫ ЭСТОНСКОЙ НАРОДНОЙ
АЛЛИТЕРАЦИОННОЙ ПЕСНИ

Töid eesti filoloogia alalt

X

Труды по эстонской филологии

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
ALUSTATUD 1893.a. VIHK 699 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ В 1893.g.

PROBLEEME EESTI REGILAULUDE
ALALT

ПРОБЛЕМЫ ЭСТОНСКОЙ НАРОДНОЙ
АПЛИТЕРАЦИОННОЙ ПЕСНИ

Töid eesti filoloogia alalt

X

Труды по эстонской филологии

TARTU 1985

Toimetuskolleegium: E. Laugaste, P. Hagu,
K. Muru (vastutav toimetaja)

S a a t e k s

Rahva elukaaslane sajanditepikkuses ajalõigus regilaul valgustab oma looja teekäiku, tema eluolu, mõtteid, püüdlusi ja unistusi ustavalt ning usutavalt. Paljude andekate laulumeistrite pärimusliku loomingu kirjapanekutega on hoolikad kogujad maha jätnud tänuväärse töö tulemused, jäädvustades sellega oma nime kustumatult rahva kultuuri ajaloosse.

Oleksime vaesed, kui meil poleks õnn olla selle hindamatu aarde omanikud.

Agas me poleks rikkad ka siis, kui see varandus seisaks varjul muuseumi hästi korrastatud kappides ja tulekindlais hoidlates, mis kadedalt jätkaks suletuks laiemate hulkade eest selle väärtvara kõneka suu.

On aga juba tehtud autoriteetne otsus kogutud regivärsid anda selle loojate järglastele ja ka kõigile neile, kes väljaspool eesti keeleala tahavad otse tutvuda selle sisuka kunstiküpse lauluvaraga. Et oma suure vaeva ja hoolega kogutud varandust tänapäeva tasemel trüki kaudu asjahuvilistele kasutatavaks teha, peame kulutama omakorda rohkesti vaeva väljaande korrektseks ettevalmistamiseks.

See on hoolt ja pingutust nõudev ülesanne, aga tulemus tasub selle vaeva.

Käesolev artiklite kogu on vaid väike lüli ettevalmistustööde pikast ahelast.

Topograafilis-tüpoloogiline väljaanne on nõudlik ettevõtte. See ei piirdu üksnes tekstide kokkutoomise ja nende tekstikriitilise trükkipanemisega. Esmalt on muidugi vaja viia ühe tüübi variandid kokku. Seda nõuet on kergem kirjas formuleerida kui praktikas teostada. Alles variantide kaudu saame määrata tüübi, selle sisukokkuvõtte ja pealkirja. Järgmine ülesanne on kindlaks teha autentsete tekstid, see tähendab siis välja selgitada koopiad ja võltsingud.

Neile küsimustele ongi käesolevais artiklis kõige rohkem tähelepanu pööratud. Tüpoloogiline uurimine peab jätkuma siitpeale täiskäigul, mis peaks ära hoidma vägisi sisse kippuvad eksijäreldused.

Autorid loodavad, et selle väikese kokkuvõttega saab ühtlasi kontakti meie tulevase töö kasutajatega. Mainitud töö all me mõtleme valmis köiteid, millest mõned on juba ilmumiseks ettevalmistamisel.

SAKSAD PÖRGU!

E. Laugaste

Kättemaksumotiivi¹ käsitleb ka laulutüüp "Saksad põrgu", milles saksu soovitakse näha põrguvaevades, ja Kurat viib nad ise sinna, kirikuõpetuse poolt välja-maalitud vaevapaika. Põrguga tegelevad orjuslaulud palju, hoopis rohkem kui taevaga, mida rahvalauludes müidugi ka leidub ("Ori taevas"). Kirikukujutlustes pole just vähe pärisorist talupoega ähvardatud põrgu ja põrgupiinadega. Maitsku neid siis ise ka see, kes nad talupoja jaoks välja mõtles - saks.

Teolised on sakstega, kaasa arvatud kubjas, kilter, rehepapp, olnud sajandeid püsival vaenujalal. Ja sellesisulised laulud moodustavad osa sõltuva inimese kompensatsioonist, mis pidi korvama tegelikkuses võimatut kättemaksu. Kirikuõpetuses leiduva hirmutamise põrguga pöörab teoline õpetuse andjate eneste vastu. See aineala on leidnud regilaulus silmapaistvalt palju kasutamist.

Laia areaaliga on lühike regilaulutüüp, traditsioonipärase nimega "Saksad põrgu". Karakterne on järgmine variant:

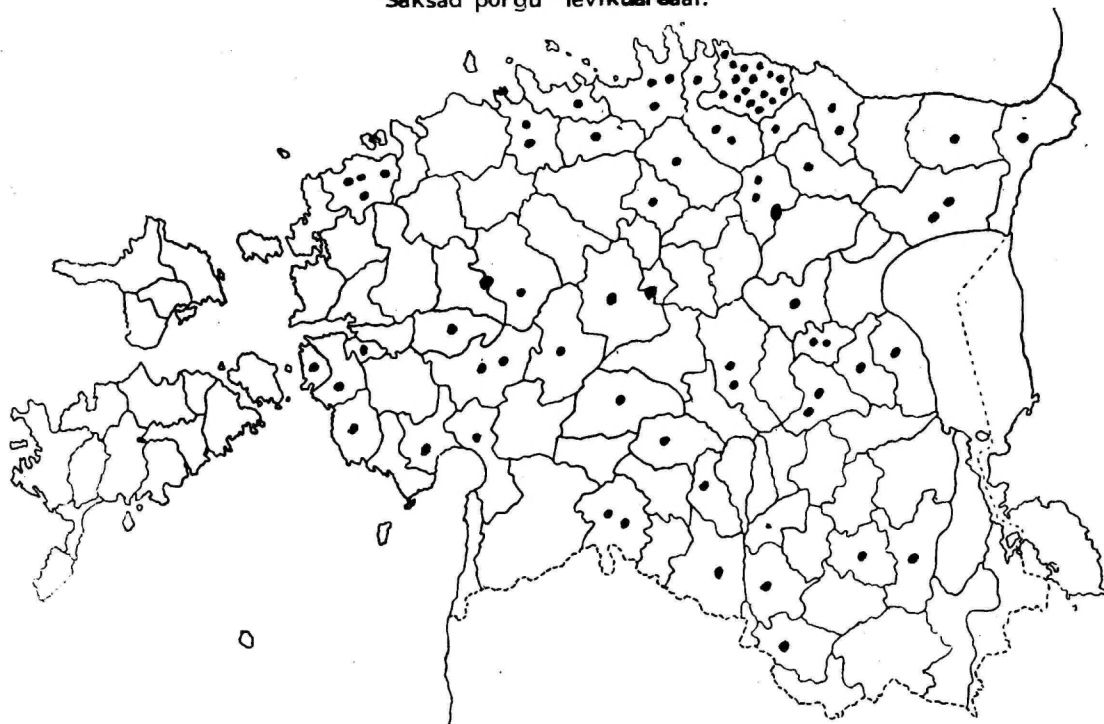
Kurat kopsis kuusikussa,
pagan paugutas pajussa,
tegi tõllaratta'aida,
miska saksu põrgu viidaks,
isandaid elutulesse,
emandaid eluvalusse,
talupoegi taeva alla,
vabadikud vaevast lahti.

(EUS IX 1164 (144) Haljala - J. Elken, V. Rosenstrauch - Gustav Tingas 1912.)

Uhelauseline lihtne lauluke koosneb kahest parallelismirühmast (v-d 1 - 2 ja 4 - 8) ja ühest üksikvärsist. Teine parallelismirühm on loetelu, mida on mitmeti varieeritud, nagu see on karakterne loetelust koosnevale parallelismirühmale.

¹ Kättemaksumotiivi kohta vt.: Saaksin ma saksu sundijaks. Tln., 1976.

"Saksad põrgu" levikuareaal.

Kaardile kandmata: Nr 1, Lä 1, VI 1, Tt 2

Ülevaade variantidest²

Vi Nrv 1, Vai 1, Jõh 1, Iis 1 - 2, VNg 1 - 2, Hlj 1 - 16, Kad 1 - 3, Rak 1, VJg 1, VMr-Sim 1, VMr 1 - 2.
Jä Amb 1, JMd 1, Pde-Tür 1, Tür 1.
Ha Kuu 1 - 3, Jõe 1, HJn 1, Jür 1 - 2, Rap 1, Ris 1 - 4.
Lä Mär-Rap 1, Vig 1, Var 1, Han 1, Kse 1, Lih 1, Läl.
Pä Aud 1, PJg 1 - 2, Vän 1, Prn 1, Hls 1 - 2.
Vl Trv 1, Vil 1, SJn 1, Plt 1 - 2, Vl 1.
Ta Lai 1, Pal 1 - 2, Kod 1, MMg 1, Aks 1 - 2, San 1.
Võ Kan 1, Plv 1, Krl 1.
Tt 1 - 2.

Üleskirjutatud 79 teksti jaguneb järgmiselt:

Vi	Jä	Ha	Lä	Pä	Vl	Ta	Võ	Tt
31	4	12	7	7	6	8	2	2

Trükitud on neist variantidest

Ant: JMd, Kuu, Ris, Hls.

VK III: Kuu

KLT, Val. HJn = Lg, Val. = Eesti rahvaluule ülevaade, lk. 282.

Tekste on ilmunud ka kooliõpikuis (K. Taev, E. Sõgel - K. Taev, L. Villand, K. Leht, K. Mihkla - Ü. Tedre). Kuna kõigi tekstide aluseks on käsikirjad, siis neil uurimuses erilist osa ei ole. Küll aga näitab selle tüübi populaarsust.

Duplumid, mida uurimisel pole arvesse võetud, on järgmised: Hlj 13 - 16, Ris 4. Seega jääb uurimiseks autentseid tekste 74.

Kogude järgi

EKU	EKS	H	E	SKS	EOS	ERM	EKnS	ERA	SS
2	5	54	2	1	5	1	1	8	79

Vanus

Enne	1843	1847	1865	1870	1872	1874	1875	1877	1879	1883
	1	1	1	1	1	2	1	1	1	2
1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1899
	1	9	14	4	3	2	3	1	3	3
1901	1910	1910-1911	1912	1914-1915	1928	1930	1935	?		
	1	2	1	4	1	1	2	1	8	

Kontaminatsioonid

Vähesed kontaminatsioonid on seotud väheste laulu-tüüpidega. "Palve sakstele" - Nrv 1, "Vanatüdrukud metsa" - VNg 1, 2, "Hobune varastatud" - Hlj 1, "Kardab

² Variantide täielik nimistu leidub TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris.

laulda" - Hlj 7, "Millal pääsen vaimupõlvest" - Jõe 1, "Kits kile karja" - Ris 2, "Kaugel kosimas" - Vig 1, "Kättemaks kupjale" - Var 1, Kse 1, Aud 1, "Kubjas põrgu" - Han 1, "Kurat kupjaks", "Pistiseid härrale" - Vil 1, "Lõikuslaul" - Plt 1, "Saksad santima" - Aks 1, Krl 1.

Variaablus

Ootuspäraselt on laul variaabel: leidub laulumit-tekuuluvaid värsirühmi ja juhuslikke lisavärsse, ka juhuslikke uusi tegelasi, nagu see loetletavate laulutüüpide puhul on üsna loomulik. Erinevusi on ka kompositsioonis: mõni variant on üles ehitatud küsimuse-vas-tuse kujul.

Esimene värss. Kurat koppis (kopsis, kolkis) kuusi-kussa - Jõh 1, Hlj 1, 2, 4, 5, 6, 7, 10, 11, 12, Sim 1, Kad 2, VMr 2, VMr-Sim 1, Rak 1, 3, Amb 1, Kuu 1, Jür 1, Jõe 1, HJn 1, Jür 2, Mär-Rap 1, Lih 1, Vän 1, Plt 2, SJn 1, Lai 1;

- kukkusin kuusikus - Pal 1.

Kurat aga kolkis kuusikus - Ris 1, 2, Lä 1; - aga kopsis - VJg 1, Tür 1, Jür 1; - sääil kopsis - Vil 1; - juba kopsis - Vl 1.

Paralleelvärsse lisatud: Kurat aga kopsis kuusi-kus, / hoostekopli kaasikus - PJg; Kurat sääil kopsis kuusi-kussa, / tahus lauda tammikus - Vil 1; Kurat kolkis kuusikus, / vana välja väravasse - Plv 1.

Verb preesensis:

Kurat kopib (komsib) kuusikusse - VNg 1, 2, Hlj 3, JMd 1, Pde-Tür 1, Kuu 2, 3, Trv 1, Plt 1; - seäl kopib kuusikusse - Kad 1; - nüüd kompib - Nrv 1, VMr 3; kurat kolksutab kuusikus - MMg 1; kurat aga kukub kuusikus - Ris 3; kurat kukut kuuse pääle - Tt 2; kurat istub kuusikuna - Vai 1; kurat koputas (kolistas) kojassa - Hlj 8, Vig 1; kurat koperdas mäele - Aks 2; kurat Kurmi mäe otsan - Hls 1.

Kurat kuuzõna kumizi, / tõne aavana abizi - San 1; Kurat läks alla kuusikusse / saarelaudu saagima / ja tõlarattaid tegema - Rap. 1.

Teine värss. Pagan paugutas pajussa - Hlj 1, 2, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 12, Kad 2, 3, Rak 1, VMr-Sim 1, VMr 2, Amb 1, Tür 1, Kuu 1, Jõe 1, HJn 1, Lai 1; - pajase - Hlj 8; - paukus padrikusse - SJn 1; - prakustas pajussa (-na) - Pal 1, Kod 1; - paristas pajussa - Vig 1; - paugutas räässa - Jõh 1; paterdas pajusse - Aks 2; pagan aga paukus pajus(a) - Ris 2, Lih 1; - paju sees - Ris 1; pagan paugutab pajussa(-se) - Hlj 3, 6, Kad 1, VMr 3, JMd 1, Pde-Tür 1, Plt 1; - pajussa - VNg 1, 2, Kuu 2; - pajustikus - MMg 1; - paugub padrikussa - Trv 1; - pakéldas paosse - Plt 2; - prakustab pajustikus - Pal 2; - pajoräitsikus - Jür 1; - pajoratta'aida - Hls 3; pagan aga paugub pajusa - Hls 3.

Pagan paugutab pajussa, / raiub alla haavikus - Kuu 3.

Saadana paugutas pajussa - VJg; - tagus tammikus,/
raius meie männikus - Lää 1; - tampis tammikus,/
pagan pajuraatsikus - Vän 1.

Mädand aga mängis männikus - Jür 1.

Siirdevärsse on üks:

Mis nad seal siis tegevad?

Kolmas värss. Tegi tõllarattaid (-rattasiida) -
Jõh 1, Hlj 2, 5, 7, 10, 12, Kad 2, 3, Rak 1, VMr 2, Kuu
1, Jõe 1, Jür 1, 2, Mär-Rap 1, Lih 1, PJg 2, Plt 2, Lai
1, Kod 1, Plv 1; - tõllarattaid - Vig 1; tegi aga tõl-
la ratta'aid - Hlj 1, 9, VJg 1, Tür 1; - tõllaratta-
seida - Rid 2; tegi tema tõllaratta'aid - Hlj 4; - esal
tõllaratast - Lää 1; - see tegi tõllaratta'aid - VMr-
Sim 1; - tõldu-rattaid valmis - Aks 2; tegi talgi, rav-
vut rattit - Tt 2.

Tegid tõllaratta'aid - Hlj 8, Amb 1, HJn 1, Vän 1,
SJn 1, Plt 1.

Teeb tõllaratta'aid (-rattasida) - Hlj 6, Ris 3,
Hls 1, Vl 1, Pal 2, MMg 1; - tegeb tõllaratta'aid -
Kuu 2, 3; tehä tõllaratta'aid (rattasida) - Vil 1, Pal
1; teevad tõllaratta'aid - Hlj 11, VMr 3; tieb (teeb)
aga tõllaratta'aid - VNg 1, Hlj 3, Kad 1, JMd 1; tieb
aga hella ratta'aid - VNg 2; teeb sial tõllarattaid -
Iis 1, 2.

Mitmesugused moodustised

Nad tegevad tõllarattaid - Ris 1; raius (raiun) tõl-
larattapuid - Var 1, Han 1, Kse 1; kurat tek kuusen
ratteida - San 1; teeb tõllast vankreid - Vai 1; teeb
aga neilta vankerida - Prn 1; valas valget troskaratast
- Lää 1; Koputid kodarapuid - HJn 1; tahub laudu tam-
mikus - Nrv 1.

Raius tõllarattapuid, / esimesi ikkepuid, / tagu-
mesi tarvispuid, / keskmesi kodarapuid - Han 1, Var 1,
Kse 1.

Teeb tõllarattaid, / raiub raudavankriid - MMg 1.
Raiub raudaremmelgaid, / teeb aga neilta vankerida
- Prn 1.

Tegi tõllarattaid, / valas vaskivankurida - Kad 3.
Naad tegevad tõllarataid / ja valavad vankre tran-
sasid (troskasid) - Ris 1.

Tegi tõllaratta'aid, / vana herra vankurida - Kad
2, VMr 2.

Tegi tõllarata'aid, / vangert vana herrale - Rak 1.

Tegid tõllarattaid, / valmistasid vankerida - SJn 1,

Teha tõllarattaid, / valmistada vankerida - Pal 1.

Kurat tek' kuusen ratteida, / valmist vanna van-
gerida - San 1.

Tegi tõldu rattaid valmis, / vananaistel vankri
valmis - Aks 2.

Vahevärsse

Tahub laudu tammikus - Kuu 1; Tahus lauda tammi-
kussa - Rak 1;

Kurat teeb kuusikus regesid, / pagan pajoratta'ai-
da - Hls 2.

Neljas värss on eelmise jätk, kõrvallause, ükskõik
kas kolmas värss on üksik või on tal paralleelvärss:

Miska saksu (saksad) põrgu viia - Jõh 1, Iis 1, 2,
Hlj 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, Kad 1, 2, 3, Vjg
1, VMr 2, 3, MMg 1, Kod 1.

Miska saksu põrgu sõita - Hlj 4, Rak 1, Kuu 2, 3.

Miska saksad põrgu lähvad - PJg.

Kellega saksu (saksad) põrgu viia(s) - Amb 1, JMd 1,
Tür 1, Rap 1, Vig 1, Pal 2; - saksad viidi - Pal 1; Kel-
lega viidas saksu põrgu - Lai 1; Kellega saksu põrgu saa-
ta - Aks 1; Kellega saksad põrgu lähvad - Prn 1.

Saksu viia põrgu'esse - Nrv 1, Hls 1, Vil 1; Saksu
põrgu viidaneksa - Plt 1; Saksu põrgu vedada - Plt 1;
Suuri saksu põrgu viia - Vän 1; Saadab saksad põrgu'esse
- Trv 1; Saadaks saksu põrgu'esse - SJn 1; Saat sakso
põrgohe - Tt 2.

Viias saksu põrgu'esse - Tt 1; Kuidas sakso põrgu vii-
akse - Lih 1; Viia sakso põrgu'essa - Vl 1; Kus võib
saksu põrgu viia - Aks 2.

Kellega saksu sõidetakse - Ris 1, 2, 3, Mär-Rap 1,
Lä 1, Plv 1.

Laiendusega:

Sakso viia, sakso tuvva, / sakso viia põrguede, /
tõmmade või tõrvamäele - San 1.

Seega saada saksu saata / põrgu poole kolinal -
Vai 1.

Teine suund.

Saadab saksu taevasse - Hls 1.

Miska saksad suaja viia - VNg 1, 2.

Härrad - proud.

Ärrad elusa tulesse - Jür 2.

Härrad ära viiakse - Ris 2.

Miska proudad põrgu viia - Jõe 1, HJn 1; Kellega
prouaid põrgu viia - Kuu 1, Jür 2; Proudad põrgu viida-
nekse - Lä 1, Plv 1; Proudad põrgu veetakse - Mär-Rap 1;
Proudad põrgu küüdetakse - Ris 2.

Proudad paksu rägaje - Jõh 1.

Ja härrad ära viiakse / ja proudad põrgu sõidetakse
- Ris 1.

Emandad elutuleje(-sse) - Hlj 12, Jõe 1, PJg 2, Vän
1; Emandad eluvalusse - Hlj 3, 9; Emandit hingehädasse
- Lih 1; Emandaid ju ilma õtsa - Kod 1.

Muud juhuslikud tegelased

Kubjas

Kubjaid vassa kuratid - Kod 1. Lisatud laulust "Kub-
jas põrgusse": Kubjast põrgu kutsutakse. / Põrgu üksed
põrisevad, / põrgu väravad värisevad - Ris 3.

Uheainsa notiitsiga esinevad veel junkur, kilter,
papp, vanapoiss.

Kolmas värss on ühtlasi ilmekas näide traditsiooni ja improvisatsiooni ühtlusest, kusjuures improvisatsiooniliste muutuste paljus otsisilleerib peatelje ümber. Põhikomponentideks on tegi ja tõllarattaid; samuti neljas värss, kus põhikomponentideks on saksu, põrgu, viia. See kõik näitab ühtlasi enesekontrolli seaduse väieldamatut kehtimist.

Viies värss kõneleb isandaist. Isandad (Isandaid) elutuleje (elutulesse) - Hlj 1, 3, 5, 9, 10, 11, Kad 1, 2, 3, Rak 1, VMr-Sim 1, Kuu 1, KJn 1, Lih 1, Prn 1, Hls 2; - elusa tulesse - Hlj 4, 6; - elus tulesse - Hlj 8; - ise tulesse - PJg 2; - ele tulesse - Tür 1; isanda elutulele - Tt 1; Isandaid teiseje ilmaje - VJg 1; isandäid ju ilma otsa; isandad igitubaje - Jõh 1; isandad igiteele - VNg 2.

Isandad Iiupimäele - Vän 1.

Kuues värss moodustab puändi - mis talupoegadest saab. Vormilt moodustab loetelu viimase lüli.

Talupoegi taeva'asse (-a, -aie) - Hlj 1, 2, 4, 5, 6, 8, Kad 2, 3, VMr 2, Amb 1, JMd 1, HJn 1, Rap 1, Vän 1, SJn 1, Plt 2, Lai 1; - taeva'alle - Hlj 3, 9; - taeva'aida - VMr-Sim 1; - taeva - Iis 1; - taevariiki - Hlj 11; - taivahe - Tt 2; Talupojad taeva'aie - Hlj 12, Kad 1; - taeva'esse - Vig 1, Trv 1.

Talupoegi (talupojad) taeva viia - Iis 2, Hlj 7, 10, VNg 1, 2, MMg 1, Aks 1.

Talupoegi taeva tuua - VMr 3, Pal 2; Talumehi taeva tuua - Aks 2; - taeva toodi - Pal 1; Talupoigi taeva tosta - Kuu 2; - aita - Kuu 3.

Talupoegi taeva alla - Kad 1.

Ootamatu on järgmine värss:

Talupoige põrgusse - Hls 1.

Talupojale valmis vangirauad - Pal 1.

Seitsmes värss. Nähtavasti hilisema lisandina tulevad juurde vabadikud.

Vabadikud vaevast lahti - Hlj 3, 9; - vaeva'ae - Hlj 1, 5, 12; - vaeva'asse - Hlj 4; - vaevapaika - Hlj 10; - vangi viia - Kuu 2; - varsa'aeda - Iis 1, 2.

Laulu lõpetavad vahel lallitused lõpul, ei kuulu tõenäoliselt arhetüüpi:

Vinkur-vankur, vaevajunkur, / peremehe kott ja taevalukk - Aks 2.

Opp aga tolla, tropp aga trolla, / nõndap meila, kes teab teila - Jõh.

Lõppu on toodud hilisema lisandina ka epigrammilisi värsirühmi teistest lauludest, mis mõnikord ekstsisteerivad ka iseseisvalt:

Talupoeg on tarka meesi,
toidab saksad ja sandid,
toidab hilbakad isandad,
narukaelad neitsikesed.

(Plt 2)

Samast laulust leidub veel tuletisi, nagu on järgmine:

Ants tegi arva sarjasida,
Jaan tegi Järva kuarikiida,
kellega saksu põrgu saata,
talupoegi taeva viia.

(Aks 1.)

Nägin, nägin, ellad velled,
nägin tõlda tõrvatava,
postivankre vaabatava,
viias saksu põrguasse,
esanda elutulele.

Kes neil pääle päälikuse,
manu mativõttijase?
Soldat neil pääle päälikus,
manu mativõttijas.

(Tt 1.)

Lõuna-Eestis on tõrvamise mõte ka laiemalt tuntud:

Saksu viiäs põrgohe,
tõmmatase tõrvahauda.
Sääl tii külle küdsetäse,
tõsõ külle tõrvatasõ.

(Urv 1, Ant 2772.)

Vahel on lõpp detailsemalt välja joonistatud, nagu järgmine põrgu'pilt:

Kui need saksad põrgu lähvad,
kui neid katlas keedetasse
ja nende rasva riisutasse,
kellega tõlda tõrvatasse,
tõllarattaid rasvatasse.

(Prn 1.)

Improvisatsioonina tunnukse järgmine värsistus:

Seal olid valmis vangirauad,
jalgerauad, kangirauad,
hingerauad ihutud,
kaelarauad katsutud.

(Pal 1.)

Laul "Jaan teeb saani" on orgaaniliselt liidetud lauluga "Saksad põrgu" ja tuleb täiesti iseseisev laulutüüp:

Jaanikene, kaanikene,
tee mul saksasaanikene,
kirivene korjukene,
kellega viin saksad põrgusse,
isandad elutulesse!
Jaan tegi saani saarikunna,
kirjud korju kuusikunna:
igapääv ta päästis laastu,
iga kuu koputas kõdara.
Siis viisin saksad põrgu'esse,
isandad elutulesse.

(Aud 1.)

Võttes aluseks värsside esinemise sageduse areaali piirides ja leviku ulatuse, arvestades ka tekstiili si varieerumisi, saab järgmise normaalkuju:

Kurat kopsis (koppis) kuusikus, pagan paugutas pajussa, tegi tõllarattasida (-ratta'aida), miska saksu põrgu viia, isandad elutulesse (-tuleje), talupoegi taeva'asse (-taeva'aie), vabadikud vaevast lahti.

Kompositsioon

Laul koosneb ühest lausest, peegeldab talupoja kujutema kuradist, kes kuusikus valmistab tõlda sakste küüditamiseks põrgusse, talupojad toimetab ta aga taevasse. Värsside järjestus on üldiselt kindel, nagu ka värssid ise, kuigi nad sõnastuselt, nagu eelnevast selgus, küllaltki varieeruvad. On loodud ka lisavärsse või laenatud neid mujalt. Tavalist algust ei peetud vahel küllaldaseks, seepärast on seda kohati stiliseeritud:

Kuulsin ma kuusikus kolinad,
taga männikus müdinad.
Kurat seal kuusikus kolistas,
ja seal männikus müdistas.

(Han 1.)

Samasugune, ainult kahevärsiline on Pde-Tür 1, saab ka kahevärsilise vastuse.

Vahel on kasutatud lüroepiliste laulude algusi:

Läksin metsa kõndimaie
pühapäeva hommikulla,
argipäeva õhta'alla.
Uks seal kopib kuusikusse.
Kes seal kopib kuusikusse?
Kurat, jne.

(Kad 1.)

Kse 1 on arendatud kupja põrguviimise lauluks, mis koosneb kahest osast (episoodist), kummalgi oma küsimusvärsipaar:

Kes seal kuusikus kolistas
ja seal männikus müristas?
Kurat seal kuusikus kolistas
ja seal männikus müristas.
Mis ta seal kuusikus kolistas
ja seal männikus müristas?
Raius tõllarattapuida,
esimesi ikkepuid,
tagumisi tarvispuid.

Siiamaani ka Var 1. Järgneb "Mis kupjast saab" täiesti loomulikust seotuses.

Üldse on lõpuosad uutest tüüpidest, kus kõneldakse kupja viimisest põrgusse. Samasugune on ka Han 1, ai-

nult alguses pole küsimus, vaid laul algab otse kirjeldusega: Kuulsin kuusikus kolinat ... "Tagumesi tarvispuid" järel liitub veel "keskmesi kodarapuid". Samasugune on ka Pjg 1, algusega "Kes säääl kuusikus kolistab", lõpeb kupja põrguviimisega ja tüübiga "Mis kupjast saab". Oleme sattunud lääne-eestilisele lokaalreduktsioonile.

Küsimusi on mõnes variandis rohkemgi, kogu laulu struktuur baseerub küsimusel, näit. Kan 1:

Kes säääl mäel sõitenessa,
tammõmõtsa all tantsinessa?
Saksa mäele sõitenessa.
Kes säääl kuusen kumises?
Kurja kuusen kumise.
Mis na kuusen tegeva?
Teeva tõllaratta'eid,
valmistase vankereid.
Mis na noidega tegeva?
Saksa viias põrguhe,
talurahvas taivahe.

Kad 1 järgneb küsimus loomulikule väitele, milleks on rahvalauludes tuntud värsipaar "Läksin metsa kõndimaie ..." ja siis:

Uks seal kopib kuusikusse.
Kes seal kopib kuusikusse?

Järgneb laulu tavaline tekst.

Sobiv algus on kontaminatsioon, mis algab tüübiga "Aramineja sajatab mõisat" Jõe 1, samuti laul saani tegemisest ja "Kuri kupjapõli" Vil 1.

On ka mitteselgeid algusi, näit Hlj 10, Vig 1.

Kuigi lõppudekski pole erilist vajadust, on nad mõnes variandis lisatud, näit. Tt 1: Kes neil pääle päilikusse ... (vt. lk. 12).

Side teiste laulutüüpidega

Mõiste tüübikindlus on suhteline, eriti lüürikas. Laulik esitab lühikesed laudud, enamasti küll samateemalised, reastikku üksteise järel, püüdes sisulist muljet nagu tõhustada. Tihti on selline reastamine mehaaniline, lauldakse kõike meeldetulevat, kusjuures vahesid laulust teisele minekul ei püütagi siluda ega lauldut tervikuku kujundada. On aga ka teistsugust, loominguulist kontamineerimist, kus kaks teemat liidetakse tervikuks ja saab uus laul. Üks selliseid on Pjg 1, kus põrgusse viimise järele lisatakse "Mis kupjast saab". Ja et laul lõpeb kupja kehaosade saatusega, siis on muudetud "Saksad põrgu" ka lauluks "Kubjas põrgu". See algab küsimusega "Kes kuusikus kolistab?". Vastus: - Kurat, teeb tõllarattaid. Kuhu tõld aetakse? - Mõisa. - Keda tõlda tõstetakse? - Kubjast. - Kuhu ta viiakse? - Põrgusse. - Mis temaga tehakse? - Nülitakse.- Mis na-

hast tehakse? - Orjadele ummiskingi. Ja lõpuks: Kuhu kupja kehaosad saavad?³ Kuigi viimase laulu eeskujul on loodud esimene pool kogu tervikust, tekib kokkuvõttes siiski uus tüüp, sest laul on saanud uue sisu. Lõpp on küsimus-vastus-kompositsioonis "Mis kupjast saab?" Var 1 on "Kubjas põrgu" + "Mis kupjast saab". Samasugune on Han 1, aga ka Kse 1. Aud 1 palutakse Jaanilt saada, et saksu põrgu viia, Aks 1 "Kättemaks", Kod 1 "Sakste sajatus" lõpul.

Mehaanilised kontaminatsioonid on Nrv 1: "Palve sakstele" + "Meelehead mõisameestele" + "Saksad põrgu". Hlj 1 lõppu lisandub "Hobune varastatud", Hlj 7 alguse "Kardab laulda", Jõe 1 alguse "Aramineja sajatab mõisat", Ris 2 lõppu "Kits hile karja", Vig 1 alguse "Kaugel kosjas", Vil 1 annab algul "Meelehead mõisameestele", lõpul "Palve sakstele", aga "Saksad põrgu" ei liitu päris sujuvalt nendega. Samasugune sobimatus on Plt 1 algul "Suured nabad", ka Plt lõpul "Talupoeg toidab saksad" või Vl 1 algul "Kättemaks sakstele".

Kontaminatsioonilisi tekste on suhteliselt vähe, mis tuleneb suuresti sellest, et laul oma iseloomult ei otsi liitumisi. Kagu-Eestis leidub oma versioon sakste põrguviimisest: saksa põletatakse tõrvahauas.

I. Saksu viiäs põrgohe - Urv 1, Urv-Krl 1, Krl 12. Tt 1. (Vt. ka "Saksad põrgu" - San 1.)

II. Tõmmatakse (tõmmatas) tõrvahauda (tõrvamäele) - Urv 1, Krl 1, 2, Tt 1; Tõugatas tõrvamäele - Urv-Krl 1.

III. Sääl (tii) külle küdsetäse - Urv 1, Urv-Krl 1, Tt 1.

IV. Tõsõ külle tõrvatäse - Urv 1.

V. Käävarre käänetäse - Urv-Krl 1, Tt 1.

VI. Sääl luu säetäse - Urv-Krl 1.

Lokaalne on veel haudade loend:

Ots üks ol' hüdsehaud,
Tõnõ ol' tõrvahaud,
kolmas kuum kivihaud.

(Krl 1, 2.)

Kagu-eestiline on teinegi algus:

Nägin, nägin, ellad velled,
nägin tõlda tõrvatava,
postivankre vaabatava,
viias saksu põrguese.

(Tt 1.)

Lt "Kättemaks sakstele" B-versioonile ligineb ka uuema rahvalaulu tunnustega laulutüüp, mis algab värsidega "Kilter, kubjas, aidamees ...", kus teopoisil lastakse sundida tõlda vedavaid härrasid-prouasid:

Teopoisš istub tõlla sees,
härrad-prouad tiisli ees;

³ Laulutüübi "Mis kupjast saab" analüüs vt.: Saaksin ma saksa sundijaks, lk. 161 - 177.

sui nad sõitvad saanidega,
talve raudaratastega,
kesksui kena kelkudega.

(EKS 405, 641 Ris 1887 = H II 40, 974 Ris.)

On aga veelgi mitmesuguseid kujutelmi: Kubjas viiakse põrgusse, härra pandud kutsariks (H IV 2, 477 PJg 1888) või: põrgusse saadetakse saksad, kubjas on kutsariks, aidamehed tagaajajaks (E 79379 PJg 1932).

Mõisameeste paigutamist uude ossa leidub teisteski laulutüüpides, näit. "Saksad tööd tegema" või "Härrad härgadeks".⁴

Kuidas kujutles talupoeg põrgut

Andmed ja tõuked põrgu kujutamiseks on saadud kirikuõpetusest. Ja nii siis talupoeg fantaseerib:

Seal neid /härrat, kubjast, kiltrit/ põrgus
keedetakse:

härra läheb põrgukatla,
kubjas tuletegitajasse,
kilter puuvedajaksi.

(H IV 2, 477 PJg 1888.)

Kubjast, kes mõisas oli peksja, kujutatakse nüüd pekstavana:

Kubjas kurja, kilter valju,
mõisame'ed mõlemad.
Küll sind põrgus peksetie,
raudakepil roogitie.

(H II 11, 537 VMr 1890.)

Põrgukujutelmade rahvahulkadesse tungimise kanalid olid: 1) kirikukujutlused, 2) ametitalitused (ristsed, laulatused, matused), 3) kirikukirjandus (esmajoonnes lauluraamat), 4) kirikupildid, esmajoonnes katoliiklikust kirikust.

Olgu üks näide ameti poolest põrguga hirmutaja Georg Mülleri 13. jutlusest 14. okt. 1603:

Kui meie nüüd sen Patu sisse jääme, Jumala era polgame nink edaspeidi kurjemaks saame ning ep taha mitte end parandada, siss ep ole säälmite visimb ning toekamb, kudt see Igavene Porgu nuhtlus. Minkperast/ seesinane Hivoliku nuhtlus, kud nälgi, Katku, Tõbe ehk muu viletsus needsamad omad Tähed ning mainitsused see igavese nuhtluse edest ning kui meie end ep mitte parandame, siss on säälm üks teine ning paremb nuhtlus, see on see Igavene Porgu Tuli, minkkaas need Patud emmis Igavest Jumalast Pidavat nuheldud saama."

⁴ Ligemalt vt. Saaksin ma saksa sundijaks, lk. 47 - 160.

Muidugi, sellesisulisi manitsusi ja patuelu nuhtluse ennustusi leidis kõikide pastorite jutlustes, ja võib-olla veelgi drastilisemaid, mis pikapeale tuimestas või kutsus esile tahtmist kõige ligemaid vaenlasi jutlustes antud olukordades kujutada. Põrguvaevade kujutamise võime tagasi viia kirikukirjandusele ka lauluraamatu näol. Ainete kujutelmadeks saadi oluliselt ikkagi rohkem elavas sõnas - jutlustes või kirikulaulude laulmise kaudu.

Dr. Mihkel Veske ettekandest Opetatud Eesti Seltsile 2. veebr. 1877 kuulukse järgmisi suulises traditsioonis levinud andmeid Viljandimaalt:

Kalevipoja kaudu on eestlased saanud täpseid teateid põrgust. Põrgu keskel seisis ümmargune järv tumesinise veega. Selle järve kaldal seisis puud, mille okste külge olid inimesed kettidega riputatud, kuna altpoolt tugevad tuleleegid nende juurde üles lõid. Põrgupuudele ei teinud tuli midagi kahju. Siin ja seal olid katlad, milles inimesi keedeti. Katlas, mida Kalevipoeg kõigepealt märkas, oli ilus neitsi. See oli kuningatütar, aga lapsetapja." (Laugaste, E., Normann, E. Muistendid Kalevipojast. Tln., 1959, lk. 123.)

Rahvaluule, sealhulgas siis ka rahvalaulu olemust iseloomustab P. Lafargue järgmiselt:

"Rahvaluule, masside toode, tekib rahvamasside elust-olust enesest, rahvas laulab oma laule tema poolt läbielatava kire vahetu ja otsese mulje mõjul /- - -. Selle täpsuse ja siiruse tõttu omab suuline kirjandus suuremat ajaloolist väärtust kui ükskõik milline üksiku indiviidi teos; sellepärast võib seda rahulikult kasutada, mitte kartes, et ta võiks viia eksitusse."⁵

Põhiasjad on sellega esile toodud, edaspidine kujutelmade areng on arusaadav, ükskõik, kas see leiab väljenduse rahva uskumustes või poeetilises folklooris. Ülekohtused orja kurnajad peremees ja perenaine lubatakse saata põrgupiinadesse, põrgukatlasse ka lüroepilises laulus "Ori taevas". (Vt. "Eesti rahvalaulud" I (1926), lk. 160 - 200.) Põrgupiinade motiiv sisaldub ka muinasjuttudes, näit. muinasjutus "Teomeses põrgu katlakütjaks". On mujalgi.

Et aga laul oma sisult on erutav, on selle põhikujule paljude variantide juurdeimproviseerimine mõistetav, nagu eelnevast juba selgus. Aga tõenäoliselt on arhetüübiligidane tekst siiski küllalt vastupidav olnud, et mitte muutuda. Laul sunnib oma loojate tundmustele kaasa elama, seda rohkem muidugi laulu tekkimise aja inimesi. Need taeva hüved, mis pidid kuuluma sakstele, tunnistab talupoeg siin omaks, põrgupiinad aga jätab sakstele.

⁵ Tõlgitud P. Lafargue'i teose *Очерки по истории культуры*. М., 1926, lk. 51 - 54 järgi.

ПОМЕЩИКИ, В АД!

Э. Лаугасте

Резюме

В старинном эстонском фольклоре имеется немало песен, в которых страдающий в неволе народ выражает свое враждебное отношение к порабощителям. Одной из таких песен и является "Помещики, в ад!" Здесь дается фантастическая картина, где показывается черт, готовящий в сосновом бору телегу, на которой господ (помещиков) будут возить в ад, а крестьян - в рай (на небо). В песне сатирически использовано церковное поучение, согласно которому те, которые в земной жизни были недостаточно послушными и, по мнению пастора, неправильно жили, отправлялись в ад. Это, конечно, было придумано для того, чтобы держать рабов в послушании. В песне же все выглядит наоборот: адского возмездия заслуживают именно порабощители.

Песня эта была очень популярной и столетиями жила в народе.

MOTIIV NOORIK VANEMATEKODUS REGILAULUDES

H. Vassilko

Rahvalaul on läbi aegade seostunud inimese elu kõigi külgedega, tema tööde, suhete ja mõtete ning elamus-tega. Kõike inimesele olulist on laulikud osanud vormida sõnakunstiks.

Millised erijooned sellest rikkalikust loomingust suudavad kõita järelepõlvedegi tähelepanu ja tekitada huvi? Üks selliseid on perekonnaliikmete ja hõimlaste omavahelisi suhteid, eriti aga noore naise vahekorda isaja mehekoduga käsitlev teema. Ja millised on need uued suhted, millega noorel naisel tuleb kohaneda? Sel teemal on loodud mitmeid lüroepilisi laulutüüpe, kus tegevustik põimub laulja tundmuste ja suhtumistega.

Järgnevas analüüsitaksegi kaht laulutüüpi. Alusmaterjaliks on trükitud tekstid ja käsikirjalised allikad Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimel. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonnas ning TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris.

Eesti regilaule iseloomustab paljude laulutüüpide ligidane sugulus, mis tuleneb kas geneetilistest seostest (üks tüüp on teisest välja kasvanud) või sellest, et laulud sisaldavad üksteiselt laenatud värsiridu ning parallelismirühmi või mõni teema on olnud niivõrd aktuaalne, et on inspireerinud looma mitut samasisulist laulu. Sellest tulenevalt on mitmed laulutüübid omavahel koguni põimunud.¹

Regilaulu kaudu avaneb laulja sisemaailm, mis mitmesuguste olukordade ja elamuste tekitatud tundmuste valamise läbi traditsioonilisse vormi on kujunenud terviklikuks loominguks ja traditsioonis elavate tõukejõudude sunnil rännanud ajast aega ning kohast teise. Meeleolu ja suhted konkreetse miljöoga näidatakse tüüpilistes olukordades.

Lüroepikal on eesti regilaululoomingus eriline koht huvitava ning köitva sisu poolest.

Lüroepiline laul on põimunud kas kindla nimelise tegelase (Salme, Toomas) või MINA-tegelase ümber, mis on laululoomingus sagedasem.

Meie teema alaste laulude hulgas kesksel kohal seisavad abiellumist ja perekondlikke suhteid peegeldavad tüübid.

Perekond peab sügavalt humanistlikele arusaamadele toetudes põhinema vastastikusel austusel, sõprusel ja armastusel. Sellepärast pühendatakse mainitud temaatikale hulgaliselt laule. Kõik üldinimlikud tundemomendid peegelduvad rahvalaulus. Sellest rikkalikust ainevallast

¹ Laugaste, E. Kätemaksumotiiv eesti regivärsilistes orjulauludes. - Rmt.: Saaksin ma saksa sundijaks. Tln., 1976, lk. 49.

vaatlusele võetud kaks sisult ligidast lüroepilist laulu seonduvad hõimlasteks saanud inimestega, täpsemalt - käsitlevad kahe abielunaise suhteid tema lähimate koda-kondsetega.

Varasemais käsitlustes peeti kaht mainitud laulutüüpi üheks. Täpsem analüüs eraldab siit aga kaks iseisvat tüüpi: "Vennal võõrsil" ja "Kodus käimas", sisult üsna ligidast.

"Vennal võõrsil" käsitleb noort naist, kelle külaskäik venna juurde oma isakoju kujuneb õnnetuks sündmuseks mõlemale: õde pettub vennanaises, sest too, vastupidi ootustele, kohtleb meheõde solvavalt. Vend omakorda kuulab oma naise kohta õe suu kaudu palju halvustavat.

Laulutüübi "Kodus käimas" süžee on sama, aga sündmustik on rahulikum, sõnastus leebem. Sündmuse moodustab tütre sõit isakoju, kus teda vanemad ootavad.

Mõlema laulu kulminatsiooni moodustab õe saabumine lapseõlvekoju, sealne vastuvõtt ja kohtlemine. Kummagi laulu lõppplahendus on erinev. Tüübis "Vennal võõrsil" kuulukse külaliselt sajatussõnu, tüübis "Kodus käimas" tänab tütar vanemaid selle eest, et ikka on hea tulla endisesse koju, ajendagu külaskäiku mure või rõõm.

Rahvalaul on mitmekesine nii sisu kui ka kujundite poolest. Vaadeldud lüroepikas leidub traditsioonilisi algusvärse, mitmesuguseid kordusi sõnastuses ja struktuuris. Stiil pole laialt maaliv, vaid ruttav, täis draamatilist pinget, sarnanedes ballaadile.

Vennal võõrsil

1. **Tüübinimetused.** Varasemas kasutuses on laulule antud mitmesuguseid nimetusi. "Kodus käimas" (käsikirjalised kogud; VK III, nr. 11); "Noorik isakodus" (Laugaste, E. Valimik, nr. 133); "Noorik kodu käimas" (Ant. 3117 B); "Tädi tuleb" (V I, nr. 83); "Vennal võõrsil" (EKS 4° 5, 849).

Laulutüüpi kuulub 31 varianti. Nimetus "Vennal võõrsil" tundub kõige otstarbekam, lähtudes sisust, ja seetõttu karakterne.

2. **Trükis** on ilmunud 12 teksti. Kõige rohkem variante leidub Ant. nr. 6609-6612 (Hlj, Kuu, Vai, VMr, Amb). VK III 11 - Kuu 1, 3, 4, 5). Paistu variant ilmus S. Kutti jt. antoloogias, ka E. Laugaste omas, Virumaa tekst V I nr. 83.

3. **Laulu areaal.** 15 varianti pärineb Virumaalt, 6 Harjumaalt, 2 Järvamaalt, 1 Saaremaalt, 1 Viljandimaalt, 5 Tartumaalt, 1 Võrumaalt. Kõige tihedamalt on variante Kuusalus ja Haljalas.

Levissuunad sarnanevad E. Laugaste käsitletud laulutüübi "Kättemaks sakstele" esinemisalaga.² Laul on

² Laugaste, E. Kättemaksumotiiv eesti regivärssilistes orjuslauludes.- Rmt.: Saaksin ma saksa sundijaks. Tln., 1976, lk. 96-97.

põhja-eestilise tekkega, keskkohaks Haljala ja Kuusalu kihelkonnad, kust on rännanud ida poole, ühtaegu ka Idu-nasse, Tartu- ja Võrumaale.

4. Sisuks on õe ja vennanaise vaheline konflikt, mis näitab hõimlastevaheliste suhete üht tegeliku elu aspekti. Kodust eemale abiellunud õde (MINA) külastab venda. Tüli tekkimise põhjust ei anna ükski variant, selleks oletame vennanaise ebasümpaatiat meheõe vastu. V. Propp konstateerib: "Eksisteerivad vanad folkloorse poeetika erijooned, sealjuures oskamatus või mittetahtmine motiveerida sündmusi. Et põhjused pole selged, siis tekib võimalus neid erinevalt mõista või tõlgendada."³ On teisigi laule, kus olulist tegu pole motiveeritud, näit. "Maie laulus" mehe tapmine Maie poolt.

Laulu kolm osa on järgmised:

A. Sissejuhatus. B. Mis juhtus. C. Lahendus.

Neis võib omakorda leida värsirühmi, mis sisaldavad iseseisvat mõtet ja loovad omasugust meeoleolu.

A. Ekspositsioon on 31 variandil väga erinev, nagu see on kõigis laulutüüpides. Neist huvitavamad variandid leiduvad Kuusalus ja Haljalas.

1. Põlati. MINA-tegelane jutustab, kuidas ta omaste poolt põlatuna pandi kaugele mehele (Hlj 2⁴, 4, 5, 7, 10, 11; TMr 1, Muh 1). Rahvalaul, nagu öeldud, ei anna alati selgeid põhjendusi, peame uskuma, et isa, ema või kodused teda lihtsalt põlgasid (aga miks?).

Isa mind põlgas põlviesta,
ema mind põlgas põue'esta,
õed õuesta õletid,
väravast minu saadid vennad.

(Hlj 2.)

Või tunnetab neiu ise, et ta oli koduste vastu halb, kuri, ja heidetakse seetõttu eemale. Seda raskem näib aga kodunt lahkumine (Muh 1).

2. Heal järjel. Kõigest hoolimata tõuseb MINA käesolevaks momendiks heale järjele. Noor naine on kogunud jõukust, on rõõmus oma hea elu üle, on uhkegi (Hlj 2, 4, 5, 6, 10, 11; Kuu 3, 5, 6; Aks 2, Puh 1, TMr 1). Egas midu oleks tema küllasdit nii suurejooneline:

Hobu oli iessä kuldalakka,
saan oli vaabatud tagana,
lina litril kirjutatud.

(Kuu 5.)

Onnelikus põlves noorik tahab end loomulikult ehtida:

³ Propp В. Я. Фольклор и действительность. М., 1976, с. 103.

⁴ Kihelkonna lühendile järgnev number tähistab varianti. Variantideregister on siin avaldamata, hoiustatakse TRÜ eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedris.

Panen kaela suure paatri,
siis see risti kuldasilma
kui see pääva pääle ilma,
sole suure rinda'eni
kui see kuu taevaeni.

(Hlj 4; ka Hlj 2, 6.)

Selliseid värsiridu kohtab kiigelauludeski (vt. lt. "Kiigele ehtimine"). Tegemist on stereotüüpsete värsirühmadega. Varianditi valmistab noorik kingitusi (Puh 1, Aks 2, TMr 1).

Küllasõitja kavatsused on kõigiti heatahtlikud, järgnev kollisioon seda mõjuvam kui üllatus.

3. Teekond. Mõnedes variantides kõneldakse takistus-
test teekonnal (Hlj 6, 7, 11). Sissejuhatusse kuuluksid
ka need värsid, mis kõnelevad õe teelesumisest. Selliseid
värsse leidub 16 laulus. Mõni variant algabki küllaminekuga
(Hlj 3, 6, 9; Kuu 2, 3, 5, 6; Amb 1; Tt 1). Kindlasti on tegemist teksti lühenemisega.

Sellega piirdub ettevalmistus, edasi kulgeb laul pidevas gradatsioonis, nagu see on omane lürooepikale.

B. Mis juhtus? Nooruskodu väravasse jõudnud noorik elab üle kibeda pettumuse.

1. Kodused ei tunne. Sellesisulised värsid esinevad 19 variandis (Hlj 4 - 11; Kuu 2 - 6; Sim 1; Vai 1; Amb 1; Puh 1, 2; Aks 1):

Ei mind tunnud tuima venda
ega tuima vennanaine.

(Hlj 7.)

Kui ei tunne omaksed, siiski pole kadunud need, kes kunagist peretütart mäletavad. Rahvusvaheliselt tuntud on motiiv: kojusaabujat võtavad tuttavlikult vastu koe-
rad (Kuu 3, 5, 6; Muh 1; Pst 1; Tt 1).

Tuusiv mu toonate koera,
ammutse esä hagija,
kel mina ammu anni leibä,
mullu mursi koorikeista.

(Pst 1.)

Nagu kreeka eeposes tunnevad koerad kojujõudnud Odysseuses ära peremehe, nii peitub eestigi rahvalaulus see huvitav motiiv. Vahel osutuvad tundjaiks lapsed, kel pole ju põhjust konflikte soetada (Hlj 9, Sim 1, Tt 1).

Vaivara variandis edastatakse sama mõte stereotüüpse värsirühmaga: tuttavad on esemed, millega naine vastuvõtlikus eas seisis otsekontaktis:

Mööda lähän isani ovvest,
mööda lähän emani ovvest,
suud annab väräväsammas,
tugeteiväs terviteleb,
ajateiväs annab kätt.

(Vai 1.)

Mõnedes variantides ässitab vennanaine külalisele koerad peale (Hlj 9, Muh 1, TMr 1, Aks 1, Tt 1). Koerte pealeässitamine on ju suurima põlguse avaldus. (Vrd. kõnekäänd ajab koerad peale).

2. Dialoog vennaga. Vend (vahel vennanaine) pöörduv "võõra" poole küsides, kustkaugelt ta pärineb (Türgimaalt, Saksamaalt või mujalt), kes ta on (Hlj 2, 4 - 11, Kuu 2; Pst 1, Vai 1, Amb 1, Puh 1, Aks 1).

Kaugelt võõrsilt tulnut pole ju võimalik tunda.

3. Mineviku mälestus. Mõnikord vastab õde, ta tulnud oma venda vaatama, pole siis võõramaalane (Hlj 5,10, Puh 1, 2, Vai 1). Pooltes variantides pöörduv laulik minevikku, et ühised mälestused hõlbustaksid meenutada külastajat (Hlj 1-4, 6-9, 11; Kuu 1, 2-4; Pst 1, VMr 1, Tt 1):

Mina siss küll siin ju oli,
kui see tare siia tetti.
Tugevast ma vääni viitsa,
kindelest tõsti kiveja.

(Pst 1.)

See repliik viib õe äratundmisele ning siirdutakse tavapärasele kostitamisele.

4. Vend pöörduv oma naise poole, et ta kataks laua. See temaatiline detail leidub 11 tekstis (Hlj 2 - 4,6 - 9, 11; Kuu 2; TÜR 1, Tt 1).

5. Järgneb vennanaise põlglik reageering. Külaline öeldakse tegevat tüli, ta ei olevat kostitamiseiga vastuvõtu vääriline. Perenaise vastus oma mehe palvele väljendub varianditi erinevas sõnastuses, eesmärk on aga üks - solvata küllatunud, et ta lahkuks kõigiks aegadeks. Kostitaja kas ei taha üldse toitu lauale tuua või pakub halvimat (Hlj 2 - 4, 7 - 11; Kuu 2, 3, 5, 6; TÜR 1; Sim 1; Amb 1; Tt 1):

Vennanaine närtsateles:
"Olgu munad muie süüa
või viera'aid pidada!"

(Hlj. 3.)

Lausa mõnitusena mõjuvad järgmised värsiread:

Mis annan naule süüa?
Roti suoled ruokimata,
hiire hing on võttemata,
kassi karvad kraapimata!

(Amb 1.)

Või mida öelda menüüst:

Toodi süüa kaaliputru,
miga oli seisnud seitse päeva.

(Kuu 4.)

Kõigis 31 variandis on just söögilaua stseen eriti ilmekalt välja toodud. Iga laulik suudab sõnu seada nii, et ilmneks vennanaise halb loomus.

6. Kostituse tagasilükkamine on ootuspärane rea-geering. Külaline ütleb, ta pole tulnud söögi pärast, tema enda kodune laud olevat rikkalikum (Hlj 2, 3, 5, 6, 7, 10, 11; Amb 1; Kuu 2; Sim 1; Puh 1).

Seega toob laulik ilmekalt välja vastuolu külalise ja kostitaja serveeritud toidulaua vahel. Ei tulnud söögi pärast temaatiline ühik on tuntud pulmalauludes ja laulutüübis "Kodus käimas".

Ühes variandis (Hlj 9) on vaadeldav laul põimunud tüübiga "Müüdüd neiu", kus räägitakse neiu seljatagusest müümisest ning sellest, kuidas ta, saanud teada enda müümisest, koduseid sajatab. Kannatanu "Müüdüd neius" sõnastab:

Isa mengu peldu kündämäie,
härjad vaguje vajugu!
Mes mina emäle suoban?
Emä mengu lehmä lüpsmäie,
nisa vettä, toine verdä,
kolmas piimäja paraja,
neljas voida ruugejamba!

(H III 29, 739.)

Haljala teisendis, pärast seda kui vennanaine toob külalisele "põllesela kivida ja toobilla vetta", ütleb õde:

Saagu, saagu, ma sajatan:
kanad sul kivi munegu,
lehmad vetta lüpsleegu -
nisa vetta, teine verda,
kolmas piimada punasta,
neljas voida valgeta!

(Hlj 9.)

Liitumised aitavad selgitada lauliku emotsionaalset hoiakut. Laulusõnade esitamine assotsieerib teisi värse, mis väljendavad samaseid tundeid. Antud juhulgi on ühest tüübist laenatud värSID sobivalt liitunud "Vennal võõrsil" tekstiga. Leidub veelgi laulutüpe, kus vennanaisele öeldud värSID pole just kiitvad. Vrd. Ant. nr. 1912 "Vennanaine sundis sulaste kuuldes" Vigala variant. Antoloogias leidub laul "Kuri vennanaine" nr. 1913 (1 - 2), Rõngu ja Rannu kihelkonna teisendid.

Populaarse lt. "Tütar vette" ühe variandi lõpul kujutatakse vennanaist nõnda:

Verisilma vennanaine
nägi mind kätkis kiikuvada,
käskis mind linus liguneda,
mähkmisse mind mädänedä.

(EOS XII 415 Vil 1915.)

C. Lahendus. Sooja vastuvõtu asemel solvangutega ülekülvatud isakodu külastajal jääb üle vaid lahkuda. Mõnes variandis ütleb õde vennale otsesõnu, et ta on saanud halva naise (Pst 1; Puh 1). Paraku on "Vennal võõrsil" lõpuread säilinud vähestes variantides. Et laul tunduks lõpetatud, vajatakse ka lõpuvärse.

1. Kutse vastukülaskäigule. Lõpult viisakamad on Haljala variandid, kus öde ütleb, et ta ei soovi oma kodu vennanaist külalisena näha. Venna vastu on ta ikka heasoovlik ja annabki edasi küllakutse (Hlj 2, 3, 4, 7, 11):

Tule, tule, vennakene,
tule meile võõra'aksi!
Ära too naista kaasaje.
Lükka riivatu reesta,
kalla maha kaarikulta!

(Hlj 7.)

Meheõde needus ja nõuanne vennanaist mitte kaasa võtta on saanud tõuke ühe teise laulu poolt, kust võetud mõte on kohandatud siin praegu käsitletud tüübile. A. F. J. Knüpferi kogus, Põhja-Eestist pärit fragmentaarne ebaselge tüübiga tekst sisaldab pöördumist äia ja ämma poole:

Vii riivato riesta!
Viige tuppa tondisilma,
taha lauda laiakäppa!⁵

5. Laulu foon tegelikkuses. Minevikus oli rahvalooming rahva kogemuste edasiandja ja säilitaja kõigis eluvaldkondades. Rahvalaul seisis vahetult elu teenistuses, aitas välja elada viha ja rõõmu, oli elulähedane ja rahvalik kunst. Regilaul kunstiteosena peegeldab tegelikkust. Ka kõige fantastilisemad teod ja juhtumused omavad alust realiteedis. Rahvalaulik kannab põlvest põlve edasi tegelikkust peegeldavat laulu. Peame silmas - kunstiks muutuvad need elunähtused, mis inimesi erutavad, mis neile huvi pakuvad. Reaalelu sündmustest tehakse valik, liialdatavalt suurendatakse või vähendatakse, nagu peetakse vajalikuks. Rahvalaulu aine pärineb lauliku nähtust või isiklikult läbielatud. Kunstiteoses ei kajastu ju ainuüksi välismaailm, vaid selles leiab väljenduse nii kangelaste kui ka kunstniku enda sisemaailm. Rahvalaulus kajastuvad läbi lauliku mõttetegevuse mitmesugused sotsiaalsed probleemid ja vajadused, ühiskondlikud ideaalid. Laulik mitte üksnes ei fikseeri teda ümbritseva tegelikkuse nähtusi, vaid ta ka hindab neid sotsiaalselt ja esteetiliselt. Selles avaldub kunsti hinnanguline aspekt. Tüübis "Venel võõrsil" ilmneb lauliku suhtumine kogu sündmuse käigus. MINA-kangelane on solvunud, saanud põhjuse ta gasilükatuks.

Rahvalaul aitab inimesi kasvatada, pannes neid omaks võtma kindlaid sotsiaalseid hinnanguid. Vaadeldavas laulutüübis selgub otseselt, kelle käitumine väärrib hukkamõistu. Kunsti sugestioon on teose võime näkata inimest selles kehtestatud tundmustega.⁶ Iga lau-

⁵ Neus, H. Ehstnische Volkslieder III. Reval, 1852, 119 E.

⁶ Stolovitš, L. Esteetilise väärtuse olemus. Tln., 1976, lk. 157 - 198.

lu kuulaja elab siin kaasa noore naise tunnetele tema kogu tegevuse jooksul. Laulik suudab MINA-tegelase teha meile väga lähedaseks.

Iga kunstiteos sisaldab erinevaid funktsioone. Rahvalaul kui iidne kunstiliik ei moodusta erandit. Iga laul on tekkinud mingisuguseks otstarbeks, mingit meeleolulist, elamuslikku või didaktilist ülesannet täitma.

Valgustades perekondlikke suhteid ütleb lt. "Vennal võõrsil", et ka nii lähedaste hõimlaste vahel polnud alati täielikku üksteisemõistmist, austust ega ka lugupidamist.

Kodus käimas

Tegemist on motiivi poorik vanematekodus variantiderikkama laulutüübiga. Peategelaseks on noor abielunaine, kelle viib teekond isakoju. Meid huvitab, milliseks kujuneb vastuvõtt. Teemalt ja struktuurilt on selles mõnevõrra sarnasust tüübiga "Vennal võõrsil". Neid tüüpe käsitleti siamaani koos.

1. **Variante** on noteeritud 93, neist kaks dubletti. Noodistus on olemas VNg 1, Krk 3 ja Hls 2, trükitud H. Tampere "Eesti rahvalaule viisidega" IV. Variantide põhiosa leidub Hurda kogus (45), vähem on EUS-i kogus (20). Eiseni ja EKS-i fondis kummaski on 6 varianti, mujal üksikuid.

2. **Trükitud tekstid.** Regilaulus on populaarseks kujunenud kodu ja lapseõlve ülistamine, tänu vanemaile kasvatamise ja hoole eest, oma ja võõra kodu võrdlemine. Temaatilisel sarnaseid tekste leidub neiuõlve ülistustes, pulma- ja abielulauludes. Elamusliku sisuga teema tõttu on seda laulutüüpi palju trükitud. Hurda "Vana kannel" I annab teksti "Külas käik" (nr. 49). Sama tekst leidub ka Ridala antoloogias 1919, lk. 70. Tekst pärineb Põlvast (Plv 1). Kolga-Jaani variandid (KJn 1, 2, 3) ilmusid "Vana kandle" II köites (nr. 94 - 96). Nr. 94 all avaldatud tekst leidub ka J. Aaviku antoloogias "Eesti rahvalaule koolidele ja üldsusele", 1935, teistkordselt kogus "Eesti rahvalaule", 1970. Tekstid on Hurda andmeil noteeritud 1876 - 1878. "Vana kannel" IV sisaldab 7 teksti (Krk 1 - 7), varaseim üles kirjutatud 1817 - 1825. Krk 3 leidub ka H. Tampere valikkogus "Eesti rahvalaulud viisidega" IV (nr. 44). Seal leiduvad veel ka Hls 2 ja VNg 1.

1963. a. ilmus "Kalevipoja" tekstikriitiline väljanne ühes kommentaaride ja muude lisadega II, mille lk-1 211 leidub laul "Kosti käia", mis on "Kodu käimas" üks variant (Tt 1). Tegemist on OES-i kogus paikneva üleskirjutusega. Kreutzwald on "Kalevipoega" luues kasutanud ilmekaid värsse sellest laulust eepose 7. ja 9. loos. Ant. on ära trükinud neli sellesse tüüpi kuuluvat teksti (3117 A 1-2 - Pst 1, Kuu 3 ja 3118 San 2, Ote 2), milledest viimased pealkirja all "Kodu käimas - omaksed surnud".

3. **Laulu areaal.** Peamiseks levikualaks on Lõuna-Eesti. H. Tampere ütleb "Eesti rahvalaule viisidega" IV köites, et selle lt. "levila keskus" on Põhja-Eesti, aga ta ei eralda käsitletud kaht laulutüüpi. "Kodus käimas" levimistihedus on siiski Lõuna-Eestis, esikohaga Viljandimaa 18 variandiga, Pärnumaalt on 15 var-i, Võrumaalt 14, Tartumaalt 13, Virumaalt 11, Harjumaalt 10, Järvamaalt 4. Üks tekst pärineb Sõrvest, seitsme variandi päritolu pole teada.

4. **Liitumised.** Regilaulu iseloomustab tugev tüüpidevaheline seotus, mida soodustab ühtne vorm, samuti tüüpide temaatiline ligidus. Kontaminatsioon on kahe või rohkema vertikeksti liitumine uueks vertikuks. Liitumist ajendab ühe sõna, tüüpilise vormeli või terve värssi sarnasus, aga laulud võivad olla loodud ka samal motiivil.⁷

"Kodus käimas" tüübiga põimuvad ootuspäraselt teised perekondlikke suhteid käsitlevad lüroepilised ning ka lüüriksed laulud, kusjuures "Kodus käimas" tüübil on süžee arendust määrav osa. Liitumiste üldpilt kujuneb järgmiseks.

"Kodus käimas" + "Millal saan omile" (VMr 1; Hlj 4 - 7; Tür 1 - 3; Pee 1; Kei 1; HJn 1; Kuu 5, 8; KJn 2; Hel 2; Plt 1; Plv 3; Aks 1; Rõu 2; Ran 1; Tt 1). Alati pole laulik kasutanud kogu teksti, vaid kõige iseloomulikumaid värse. Kõigis eeltoodud värsvariantides paikneb "Millal saan..." kompositsioonilt analüüsitava laulu sissejuhatuses, tihti algusvärssidena.

Koduigatsust sisaldab ka laul "Kaugel mehel", mis samuti on sagedane liituma "Kodus käimas" tüübiga. Domineerivalt paiknevad ka sealt värssid liitlaulu alguses (Kuu 3, 6; Pst 1; Krk 7; Hää 1; Hel 2; Aks 3; Pal 1; Kan 1, 2; Urv 1; Plv 2; San 1; Tt 5, 6). Laulu siuks on etteheide vanemaile, et tütar kaugemale mehele pandi, mistõttu ta kodusoojusest üha puudust tunneb.

Hoopis teisema suhtumisega on noor naine tüübis "Ei lähe oma külla". Mehelemineja ei taha olla perenaine külas, kus on vaesed peigmehed ja teated tülidest-pahandustest kohe vanematekoju jõuavad. Kaugemalt kaast hinnatakse rohkem VNg 1; Kuu 1 - 3; Krk 1, 4; San 3; Aks 3).

Rohkesti on ka juhuslikke (üksikuid) liitumisi tüübiga "Kodus käimas", näit.: "Ilus tütar isakodus" (Kan 2); "Endine hääl" (Rõu 3); "Ema ei viinud vette" (Trv 3, 4); "Oma ja võõrasema ootavad koju" (Trv 5); "Vennal võõrsil" (Hlj 1); "Linakitkumise laul" (Hls 1 - 3); "Omaksed surnud" (Ote 2, San 2, Pst 4); "Surmasõnum" (Trv 1).

Aga on liitunud ka kaks või kolm tüüpi, näit. "Salmelaul" + "Kolm kosilast" (VNg 1); "Kodus käimas" + "Millal saan omile" + "Sillad soile" (Hls 1). Kõige rohkem tüüpe on omavahel põimunud Laiuse variandis: "Kodus käi-

⁷ Laugaste, E. Kättemaksumotiiv ..., lk. 49.

mas" + "Põdratapja" + "Sepp - sarv" + "Arg kosilane" + "Püssil püüd" + "Hiie noorem poeg" + "Petis peiu" (Lai 1).

Siin oleks põhjust kõnelda ka rändmotiivist. Motiiviks nimetame laulu kõige väiksemat iseseisva tähendusega alaosa, sisulist ja vormilist tervikut, mis sisaldab ühe lõpetatud mõttekäigu. Rändmotiiv pole seotud mingi kindla laulu või laulurühmaga, selle kuuluvus on vaba. Lt. "Kodus käimas" sisaldab sellist rändmotiivi - pilliroogu pistis silma (Hel 2; Pst 1, 3; Rüp 2): Naine läheb isakoju, pimedas teel satub pillirootihnikusse, kus pilliroog pistab silma või sõnajalg lõikab sõrme. Need muutuvad lauludes sisuga temaatiliselt seotuks. E. Laugaste nimetab neid faktoriteks.

"Kodus käimas" on komplitseeritud laulutüüp paljude liidete ja arendustega. Laulu tekkimist ja variantide kujunemist üldse võiks kujutleda järgmiselt. Algselt on rahvalaul sisuline ja vormiline tervik, kindlakujuline tekst, mis sellisena pole kunagi püsima jäänud ega meieni jõudnud. Tekkinud on hulk samasisulisi ja -vormilisi teisendeid, algteksti järglasi, mis kokku moodustavadki tüübi. Igal variandil on tingimata algtekstiga kattuvad ja lahknevad osad. Liigset kaugenessi arhetüübist takistab stabiilsuse seadus. Mõned värssid püsivad sisult ja vormilt läbi arenemisloos. Need on tunnusvärssid.⁸ Aga ometi võib mingist tüübist ka uus välja kasvada.⁹ See on juba omaette probleem. Ka "Kodus käimas" on aegade vältel kindlasti saanud mõjutusi neist faktoreist, mis muudavad laulu algteksti (arhetüüpi). Ikkagi kõige kindlamini püsivad tunnusvärssid ja süžee.

5. Algused. Nagu juba mainitud, algab "Kodus käimas" tihtipeale teistest tüüpidest laenatud värssidega või koguni terve lauluga. Sagedamini esinevad laulutüübid "Millal saan omile", "Kodu kaugel", "Ei lähe ma külla" - kokku 44 korral. Neile lisanduvad veel paljud variandid, kus algusvärssid pärinevad mujalt. On ka juhtumeid, kus kihelkondade piires on algused sarnased. Nii näit. Halliste variandid algavad Mulgimaal populaarse "Linakitkumise lauluga".

Variante, kus asutakse kohe käsitlema peateemat või ainult paari värssiga mainitakse kavatsust külla minna, leidub materjali hulgas üksikuid (Jõh 1; V.Jg 1; Hlj 1; Aks 2; Ote 1; Urv 22; Plv 1; Rüp 1, 2; Rõu 2).

Harva esineb "Kodus käimas" puhta tüübina. Tavaliselt leiduvad enne peamotiivi käsitlemist sissejuhatavas osas värssid mõnest samasse teemaderingi kuuluvast laulust.

⁸ Laugaste, E. Eesti regivärssi tüpologiseerimise alustest. - TRÜ toimetised. Tartu, 1979, vihik 501, lk. 9 - 10.

⁹ Seda küsimust käsitleb E. Laugaste: Walter Andersoni teaduslikust pärandist. - Keel ja Kirjandus, 1964, lk. 412 - 420. Vt. eriti lk. 416.

6. Põhimotiiv noorik isakodus. Materjali analüüsis⁺ järeldub selle laulu koosseisu väga suur vahelduvus ja kirrevus. Laulul on üldiselt rahulik, kirjeldav laad. Vähestes variantides on värsid pingestatud.

Millest siis kõneleb "Kodus käimas"?

Noorik otsustab sõita koju ema-isa käekäiku vaatama ja ka enda elust rääkima. Teeleasumise eel teeb ettevalmistusi: hangib kingitusi (Hlj 3, KJn 2; Hls 1, 3; Krk 1; Vil 1; Hel 1, 2; Pst 3; Aks 3; Plv 3; Rõu 1) ja ehib end (Kuu 4, Pal 1).

Aiakodust palub ta hobust, et tee oleks lühem, aga miskipärast seda talle ei anta, või tuuakse järele alles siis, kui tükk teed juba käidud (Krk 2, 4, 5, 6; Vil 1; Hel 2; Urv 3; Rõu 1).

Teekonnal kerkib ette takistus (Krk 9; Hää 1; Hls 1; Hel 2; Pst 1, 3; Röp 2; Plv 2; Rõu 1). Vahel astub sisse rändmotiiv pilliroog pistis silma. Ulatuslik ja kunstiliselt huvitava struktuuriga variant pärineb Räpinast, mis algab teekonda iseloomustava motiiviga.

Huvitav moment on vastuvõtt isakodus, see antakse edasi paljude paralleelvärsside kaudu. Palju esineb muinasjutule omaseid struktuurivõtteid - gradatsioonid ja kordamist. Eesmärgile liginemisega tõuseb küllasõitjas pinge. Mõnedes variantides ei tunta külalist ära (Kuu 1; Krk 2; Hls 3; Plv 1). Siis noorik tunneb end olevat sunnitud meenutama möödunud aegu, kus kinnispunktiks kujuneb kunagine toategemine (Kuu 1; Pal 1; Tt 1). Pjg variant algab värssidega, mis räägivad tütre hooldisusest nooremate eest oma neiuõlves: Marikene, õekene, /eks sa mullist mäleta, / kui mina otras hoidsin sind, / kuldses kätkis kiigutasin.

Mõnedes variantides öeldakse, et tüdriku oodati (Kuu 7; Hls 1; Vil 1; Trv 5; Hel 2; Aks 2), tunnistas sellest, et tüdriku ootamist ka väärrib.

Omaette tähelepanev on istekoha pakkumine. See nagu annaks lisaandmeid sellest, kuidas tüdriku suhtutakse. Tihti moodustab istekoha paigutamine rituaalse toiminguga. Külalisele pakutakse mitut võimalust. Tema valib lõpuks kõige meeldivama (Jõh 1; Hää 1; Krk 1, 3, 5, 8; Hls 1; Tt 9).

Mõnikord tunnukse tütre külaskäik vanemaid häirivat, tema näib haiglasevõitu. Küsitakse, miks ta on verine, on haige või tal on pahandusi. Kahtlustatakse ka äiakodu (Pst 1; Hel 2; Röp 2). "Kas on äia kurja, ämma kurja". Noorik ei kaeba oma uue kodu peale, vihjab kaudselt, kasutades faktorit pilliroogu pistis silma.

Traditsioonipäraselt järgneb kostitamine. Külaline tõrjub, üteldes, et ta ei tulnud söögi pärast. Seda vastust leidub 56 variandis. Seegi vastus on aldis liituma erinevate tüüpidega kui tõeline rändmotiiv. Seda võidi kasutada koguni "Kodus käimas" tekkimisel kui valmis kujundit. Suurte kõikumiste tõttu struktuurielementide valikul on variandid üksteisest võrratult kaugenud. Siin on järelikult improvisatsioonil olnud määratu osa. See kõik teeb raskoks arhetüübi, aga ka normaalredaktsiooni rekonstrueerimise.

7. Lõpud. Rohkem kui pooled variantidest on lõputa, lõpevad faktoriga: ei tulnud sööma tõttu. Paljude variantide lõppvärsid on laenud muudest tüüpidest. Külastamise põhjus jääb jällegi uduseks. Variantideteisendaja on ikkagi laulik, tema säilitab või muudab teksti, vajadusi selleks on palju.¹⁰ Tähelepanekud näitavad, et just perekondlikel teemadel loodud laulud on seda laadi. Ootuspärane lõpp on 26 variandil. Külastamise põhjuseks nimetatakse mõistamisi koduse armu ja hea sõna vajadust, sest kodu soojus ei unune niipea (Hlj 3; Hls 1; Krk 6; Trv 5; Hel 1; San 3; Urv 1, 2; Ráp 2; Rõu 3; Tt 4, 6). Arusaamatusi võis tekkida mehe või tema vanematega, mida ikkagi oli vaja ära reageerida, oli vaja otsida lohutust ja tuge kodustelt. Nõnda toobki noorik kojusõidu põhjuseks leevendamist vajava südamevalu (Kuu 1, 3, 6; Plt 1; Kan 1; Plv 3; Ráp 1; Aks 3). Ja veel selleski meeleolus, kui oli oodata "tillu titte". Või oli noor naine sattunud korratusse tallu (Kuu 3). Vahel oli noorikul jagada rõõmugi: "Ma tuli ilu pidama" (Aks 2).

Kojusõidu põhjust ei mainita ka sissejuhatuses, üteldakse alles siis, kui tekib otsene vajadus.

Belkirjeldatud olukorras oli püsiva muutuse tekkinimise uue tüübi näol arusaadav. Lt. "Kodus käimas" varieerus laialdaselt nii sisult kui vormilt. See sunnib oletama, et üks versioonidest sai peateemaks: suhted venna ja vennanaisega. Ja kuna ka realiteedis peretütarde suhted hõimlasteks saanud vennanaistega olid tihitigi teravad, eraldus see olukord nüüd iseseisvaks laulutüübiks. Külaskäik vanematekoju sai nüüd paralleeltüübi "Vennal võõrsil", mille tekkekohaks levikupildi järgi näib Haljala-Kuusalu ala, kust hakkas liikuma ka lõuna ja ida poole. Sellele kui paralleeltüübi tekkimise võimalusele juhtis tähelepanu E. Laugaste.

Millest uus lähtus, millele see temaatiliseltkinistust? Siin konkreetnes olukorras pakub pidepunkti võõrdumine, külastaja mittetundmine kodus (Kuu 1), nii et külaline pidi end minevikku meenutades tutvustama (koos toa tegemine). Senistele tegelastele astub tähtsalt kõrvale võib-olla tahtliku mittetundmisega vennanaine. Nii on "Vennal võõrsil" hilisem, mida kinnitab ka levikupilt, mis on kompaktne Haljala-Kuusalu alal. Samuti on variante vähem.

Ühisjooni käsitletud tüüpide vahel

Kaua aega käsitleti neid kahte tüüpi kui üht. Tegemist on siiski kahe erineva tüübiga, millel leidub ühiseid jooni. Pealegi sisaldavad nad üht põhimotiivi - noorik isakodus. Keskne tähelepanu on küllaminekul ja vastuvõtul. Ekspositsioon on variandit erinev. Lahkuminevad värsid järgnevad siit kuni momendini, kus kü-

¹⁰ Kokamägi, H. Kuusalu rahvalaulik Mai Kravtsov. - Keel ja Kirjandus, 1971, nr. 1, lk. 13.

lalist ei tunta. Mittetundmise faktor on omasem tüübi-
le "Vennal võõrsil". Mõlemad kasutavad faktorit - ei
tulnud söögi pärast.

"Kodus käimas" on rahulik, heatahtlikku suhtumist
väljendav, mõneti laialivalguvam, "Vennal võõrsil" see-
vastu pingestatum, sisaldab dramaatilist elementi.

Kuidas on laulude ülesehitus psühholoogilisest as-
pektist. "Kodus käimas" algab tihti värssidega, mis vii-
tab minia ja mehevanemate sobimatusele, seejärel tun-
nukse kõik liikuvat paremuse suunas. "Vennal võõrsil"
tüübis on sissejuhatus leebem, konflikt antakse alles
lauu teises pooles ja lõpplahendus on sõjakas.

Rahvalaul suudab anda huvitavaid karaktereid. Meil
ei tarvitse leida otseseid kirjeldusi, tegelased ise-
loomustavad juba ise endid käitumise ja sõnadega. Ai-
nuüksid paarist värssireast vennanaise suust piisab, et
ta muutuks negatiivseks kangelaseks, vääriks hukkamõis-
tu. "Kodus käimas" liitub sageli teiste ligidaste lau-
lutüüpidega, aga "Vennal võõrsil" saab liiteid harva.
Vennanaise loomust kajastav laul on palju iseseisvam,
konkreetsemat eesmärki teeniv.

Kujundlikkusest

Endastmõistetavalt sõltuvad poetilised kujundus-
vahendid laulu sisust, nii kujundite laad, valik kui
ka nende rohkus.

Regilaulupärane alliteratsioon sunnib värsside loo-
misel vajalikku sobivat sõna leidma, mis kuuldelises
ettekandes peale sisulise külje mõjub ka kõlaliselts. See
nähtus kuulub regilaulu põhikomponentide hulka.

Palju leidub kohanimetisi, mis regilaulus märgib
lihtsalt kaugust (isa Hiiumaal, sõsar Soomemaal, vend
Valgevenemaal). Nimede valiku tingib pealegi domineer-
ivalt alliteratsioon.

Kordustest leidub anafoori (Sõidi öö, sõidi päeva),
vähem epifoori, epanastroofi ja värssikordust. Huvitava
võttena kasutatakse amplifikatsiooni, s. t. mingi väl-
jendi laiendust korduvate, eri aspektist antud iseloo-
mustuste kaudu, seda kõike iseloomustuse silmapaistvaks.
Kasutatud on ka mõlemaliigilist gradatsiooni.

Iseendastmõistetavalt leidub siin võrdlusi, epi-
teete, samuti hüperbooli.

Üldiselt on regilaulude kujundiline külg väga rik-
kalik, aga vaadeldud tüübid sisaldavad kujundeid taga-
sihoidlikult.

Mõningaid järeldusi

Rahvaloomingust tähtsal kohal paikneb laul. Laul
väljendab kogu inimhinge mitmekesisust, tema rõõmu, mu-
ret, viha, huumorit, "ootusi ja lootusi" (Lenin).

Eesti regilaulude hulgas on võtnud silmapaistva ko-
ha lüroepika. Oluliselt on need vanad, paljude sajan-
dite jooksul lihvitud luulekunstiteosed, millest pal-

jud oma aktuaalse sisu tõttu on säilinud kuni regilaulu kui žanri hääbumiseni. Laulud peegeldavad inimese elamusi seoses mingi olukorra või sündmusega, kujutavad pildikõnes paljusid elulisi situatsioone.

Kunstilisest küljest ei sisalda need regilaulud eriti silmahakkavaid ega omalaadseid kujundusvõtteid.

Käesolevas töös analüüsitud materjalist pakuks kindlasti huvi veel laulikute osa tekstide improviseerimisel ja vahendamisel ja muidugi levimisteed ning -suunad, mis on suhtlemise ja levimistingimuste jälgi- jale ja seega kogu rahvalaulu bioloogia seisukohalt eriti tähtis. Seda küsimust aga ainult mõne tüübi analüüsimise kaudu selgitada pole võimalik. See vajab eelnevalt suure materjali töötlemist.

Perekond, tema liikmete sesimaailm, käitumise motiivid - tegelikkuse peegeldamine, see on ainevald, mille valgustamiseks rahvalaul pakub ammendamatu ja usaldusväärset materjali. Käesolevat võetagu kui üht järjekordset katset materjalide paljuses, et selle pisi- keses lõigus korda luua. Kindlasti on õige vaadelda võrdlevalt teisigi samateemalisi laulutüpe, kui tahame perekondlikest suhetest minevikus saada usaldusväärset pilti.

Lühendid

Üldtuntud on kihelkondade lühendid, neid siin ei avata.

Ant = Eesti rahvalaulud I - IV.

Kutti jt. = Kutti S., Loorits O., Tampere H. Valimik rahvalaule. Tartu, 1935.

E. Laugaste = Laugaste E. Valimik eesti rahvalaule. Tln, 1948.

H. Tampere ERIV = Tampere H. Eesti rahvalaule viisidega. IV.

V = Veske M. Eesti rahvalaulud. I. Tartu, 1879.

VK = Vana Kannel. Tartu, I - 1886; II - 1886.

МОТИВ "МОЛОДИЦА (НОВОБРАЧНАЯ) В ДОМЕ РОДИТЕЛЕЙ" В ЭСТОНСКИХ АЛЛИТЕРАЦИОННЫХ ПЕСНЯХ

Х. Василько

Резюме

Эстонские аллитерационные песни характеризуются и тем, что многие песенные типы находятся в близком родстве, что вытекает из генетической связи (один тип вырастает из другого) или из того, что эти песни содержат части, заимствованные из других, или же из того, что какая-либо тема была настолько актуальной, что побуждала создать несколько песен с почти одним и тем же содержанием.

В прежней интерпретации два песенных типа - "Посещение брата" и "Посещение дома" - считались одним, хотя на самом деле мы имеем здесь дело все-таки с двумя типами.

В песенном типе "Посещение брата" говорится о молодой женщине, недавно вышедшей замуж, пришедшей в гости к брату в отчий дом. Посещение кончается ссорой, поскольку невестка оскорбительно обращается с ней.

Несколько иная ситуация разворачивается в песенном типе "Посещение (отчего) дома", где говорится о том, что дочь, недавно вышедшая замуж, едет в отчий дом, где ее ждут родители и радостно принимают ее.

VÄRVINIMETUSED JA NENDE KUJUNDILINE OSA REGIVÄRSILISES PULMALAULUS

T. Roll

Regilaul on väga kujundirikas. Milline osa kujundite süsteemis on värvidel, sellele katsubki vastust leida käesolev töö. Materjali suur ulatus sunnib tege-ma valiku. Vaatlusele on võetud kolme kihelkonna - Hal-jala, Tori ja Helme pulmalaulud. Millised värvinimetu-sed leiduvad nende kihelkondade laulumaterjalis ja mil-line on nende koht kujundis, see on käesoleva lühiuuri-muse ülesanne.

Valitud aladel ei ole ühist piiri, naabritevaheli-sed kontaktid on välistatud, see võimaldab paremini võrrelda valikpunktide laule.

Kõik kasutatud rahvalaulutekstit pärinevad Kirjan-dusmuuseumi rahvaluule osakonna kogudest, kusjuures Hal-jala ja Helme laulud on ette valmistatud "Vana Kandle" väljaandeks, see võimaldab viidata ka tüübinimetusele, mis mõnigi kord aitab paremini mõista värsside sisu. Viidetes on kasutatud üldtuntud lühendeid Hlj, Tor, Hel.

Töö on koostatud TRU-s 1983. aastal valminud dip-lomitöö põhjal.

Kujundist

Keel on rahva üheks oluliseks iseloomustajaks. Just keeles peituvad rahva vaimne omapära, traditsioonid, temperament ja mitmed suhted naabritega. Kõik see aval-dub nii igapäevakõnes kui ka sõnakunstis.

Rahvalauludes antakse pilt reaalelu nähtustest - kujund, mis on tegelikkuse emotsionaalne vahendaja, mil-les peegelduvad looja tähelepanekud, ilumeel ja emot-sionaalne suhtumine kõnesolevasse. Poeetilises tekstis võib iga sõna kanda endas informatsiooni, mis sisaldab nii tähistust kui ka hinnangut.

Käesoleva töö analüüsimisobjektiks on värvinime-tuste tähenduslik ja suhtumist väljendav funktsioon re-givärsilises pulmalaulus.

Värvist ja värvinimetustest

Värvid kutsuvad esile visuaalse kujutluspildi. Vär-vinimetused omadussõnadena tekivad esemete ja nähtuste eristamise tahtest: näiteks öö - päev; tume - hele.¹

Praegu keeles olevad abstraktsed värvisõnad on va-rem sageli tähistanud mingit eset (nähtust). Punane (soome-ugri tüvi) märkis esialgu karva, hiljem karva värvust. Praeguseks on karva muutunud samuti värvini-

¹ Vrd. Värvid, arvud, kujundid. - Looming, 1981, nr. 11, lk. 1600 - 1608.

metuse osaks: mis karva? seda karva.² Paljud uued värvisõnad on seotud taime-, esemete ja muude nähtustega (sidrunkollane, sinepkollane, samblaroheline, telliskivipunane, taevasinine, mereroheline). Samuti on tekkinud värvisõnad paat (pae karva), kirju (algselt rõivakiri, s. o. muster).

Värvid on silmaga nähtavad, seepärast saab nende abil (kõnes värvisõnadega) eristada esemeid (olendeid, nähtusi), kuid samas need visuaalselt tajutavad värvid mõjutavad meie tundeid. Sageli püüab inimene oma elamust, suhtumist, isegi teiste kunstiliikide ilminguid (heli) väljendada värvi abil, mis tundub konkreetsem, selgem. Mõnedki sellised seosed on muutunud üldkasutatavaks, kas sümboleiks (punane on armastuse, kire värviks) või teatud keelele sageli ainuomaseiks väljendeks. Näiteks:

- andis temale hea-punase keretäie; punast pihta saama;³
- avoir colère rouge - vihahoogu sattuma; il se fâche tout rouge - tal läheb hari punaseks;⁴
- es wahr ihm rot vor den Augen - tal läks raevust silme ees mustaks;⁵
- er ist schon lange weiß - ta on juba ammugi hall;⁵
- der Himmel graut (der Morgen graut) - läheb valgeks; koidab.⁵

Regilaulus on värvinimetus abstraktsete mõistete sünonüümiks (omadused, nagu headus, kurjus, ilu, kaunis, inetu), väljendades kas poolehoidu või tõrjuvat hoiakut, milles tehakse huvikohane valik. Värvitaju võib tekkida, lugedes sõna, millel on kindel värvus: veri - punane, hiir - hall, lepp - punane; murdeti märgib see sõna verd, punast.⁶ Enamasti kasutatakse selliseid väljendeid koos, mistõttu tekib kahekordne värvinimetus (pleonasm).

Eeltoodust lähtudes on järgnevalt värvisõnadena käsitletud:

1) abstraktseid värvinimetusi, mis vastavad keeles kindlale värvusele; tekstis võib neil olla lai leksikaalne tähendus: punane, hall, sinine, must, kollane, roheline;

2) mõisted, mis seonduvad kindla värvusega (ilmselt kontekstist): hiir, veri-lepp;

3) -kirja ja -karva abil moodustatud sõnad (toomekirja, kirju lindi kirja, paha ilma karva ...);

4) küld, hõbe, vask, mis on küll ainenimetused, ent seonduvad konkreetse värvusega;

² Suomen kielen etymologinen sanakirja. Helsinki, 1955 - 1978, lk. 640 - 641.

³ Wiedemann, F. J. Eesti-saksa sõnaraamat. Tln., 1973.

⁴ Kann, K. Prantsuse-eesti sõnaraamat. Tln., 1968.

⁵ Liiv, V., Habermann, A., Paivel, M. Saksa-eesti fraseoloogismide ja väljendite sõnaraamat. Tln., 1973.

⁶ Väike murdesõnastik. Tln., 1983.

5) värvinimetused, mis on muutunud sünonüümideks oma põhisõnale: kõrb, paat hobuse ja valge hommiku sünonüümina.

Töös vaatleme värvide osa kujundis ning seda, kuidas saavutatakse soovitud meeleolu.

Värvinimetused on omadussõnad, nii on ootuspärane, et neid kasutatakse grammatiliselt täienditena, kujundis epiteetidena. B. Tomaševski selgitab tavalise (loogilise) täiendi ja epiteedi suhet. Kui sõnale lisada mingi tunnus, millega muudetakse mõiste sisu ja mahtu (näiteks: maja - puumaja, saadud väljend on siiski määratletum ja mahult piiritletum kui üldmõiste maja), on tegemist loogilise täiendiga. Epiteedi ülesanne ei ole täpsustada, vaid esile tuua iseloomulikku, pöörata sellele tähelepanu, vahel ka lihtsalt tugevdada muljet, ja sõna lakkab olemast termin ning muutub emotsionaalseks.⁷

Rahvaluules ei leidu epiteete vähem kui kirjanduses, kuid erinev on nende repertuaar: nimelt, seal puuduvad individuaalsed epiteetid, sest laulude tekke- ja kasutusajal põlnud oluline kujutada nähtuste muutuvaid olulisi jooni.⁸ Kindlate olukordade kirjeldamisel kasutatakse tüüpilisi elemente, sest neisse on kätketud üldised tõekspidamised. Helme laulikud on värsistanud põhimõtte liikuda edasi mööda eelkäijate teed, kuhu

kulda jäänu jälle sisse,
hõbet kangakontsa sisse,
kuldakukkur tal kadunu.⁹

Lauliku suureks saavutuseks on see, et neid kor-duvaid detaile sulatatakse osavasti väga erinevatesse värssidesse.

B. Tomaševski toob muuhulgas välja ühe rahvaluuleepiteedile omase joone: epiteet võib iseseisvuda, tähistades ühtlasi seda, mida ta täiendab.¹⁰ Paljud loo-manimetused on käibele tulnud sünonüümidena (kõrb, paat).

Värvisõnu võib leida metafoorides (valge lindu) ja metonüümias (punapäille).

Värvinimetuste kasutamine kujundis rajaneb võrd-lusele, aga näiteid võrdlusest kui võttest on üksikuid.

Lüürika peegeldab üksnes seda osa tegelikkusest, mis on poeetiline looja jaoks, oluline pole kirjeldus, vaid tundmus, mis saab väljenduse värvis. Laulik ei räägi otsesõnu ega abstraktselt, ta on konkreetne ja täp-ne, öeldes allegooriliselt. Siit probleem: millises va-hekorras on sõna, kujund, tegelikkus.

⁷ Томашевский Б. Стилистика и стихосложение. Л., 1959, lk. 200 - 208.

⁸ Laugaste, E. Eesti rahvaluule. Tln., 1977, lk. 184.

⁹ "Sõnakera", E 18946(1) - Hel.

¹⁰ Томашевский Б. Стилистика и стихосложение. Л., 1959, lk. 200 - 208.

Regivärsilises pulmalaulus kasutatakse värvinimetus kolmes seoses: inimeste ja esemete (nähtuste) poeetilistes kirjeldustes, kus värvinimetusel on oluliselt üks funktsioon, kuid erineb nende valik; ning loomade kirjeldustes, sageli iseseisvunult hobuse sünonüümina. See tingibki töö kolmjaotuse.

1. Värvinimetused inimese poeetilises kirjelduses

Regivärsilises pulmalaulus, milles kirjeldatakse inimeste välimust, käitumist, on värvinimetusel suur semantiline osa lause mõtte edastamisel. Just värv vahendab suhtumist, hinnangut, meeleolu, mis on omane pulmapeole. Nii on värvisõnad (rohkem või vähem) muutunud sümboleiks: erinevates lauludes kirjeldatakse tüüpilist tüüpilise sõnastuse (kindla värvinimetuse) abil. Eriti selgelt ilmneb see Haljala laulutekstides, vaatlemegi neis erinevate värvinimetuste tähendust.

Värvinimetused, mis märgivad poolehoidvat suhtumist	Värvinimetused, mis märgivad tõrjuvat hoiakut
pidulikkus - <u>hõbe</u> , <u>punane</u>	argipäevsus - <u>hall</u> , <u>kollane</u>
noorus - <u>punane</u> , <u>valge</u>	vanadus - <u>hall</u> , <u>sinine</u>
ilu, ilus - <u>punane</u> , <u>valge</u>	inetus - <u>must</u>
idealiseeritud	ärritus, viha - <u>punane</u> , <u>hall</u> ,
hinnang - <u>kuldne</u>	<u>must</u> , <u>kirju</u>
tugevus,	nõrkus, haigus,
eelistatus - <u>punane</u>	tõrjutus - <u>sinine</u>
kiiduväärne	halvaks peetav
käitumine - <u>valge</u> , <u>kuld</u>	(käitumine) - <u>must</u>

Selgub, et värvinimetuste kasutus on seotud kindla suhtumise väljendamisega, kusjuures ühel värvisõnal võib olla palju positiivse või negatiivse sisuga sünonüüme. Erandiks on punane (ja tema kordussõna sinine), mida kasutatakse paljude emotsionaalsete varjundite loomiseks. Kõik sõltub kontekstist.

Hinnangud tulevad esile eelkõige kordussõnade kaudu. Kui kordussõnaks on värvinimetus, siis see võib olla eelnevat täiendav või sellele vastanduv: ei ole silmista sinine / jala alt ei allitanud, / kõrva äärest kolletanud.¹¹ Mis sina, sinine, laulad, / las mina, punane, laulan.¹²

¹¹ "Mis sina sihid sõrivilauda", E 36309; EÜS 1685 - Hlj.

¹² "Kosjahobuse sõõtmine", AES, MT 197, 28; ERA II 1 20, 540; H II 9, 206; H III 2, 301; E 9322; H IV, 147 - Hlj.

Tihti kasutatakse paralleelvärsigruppe:

eks ole kõrki kõrvassa,
eks ole valge vastassa,
eks ole ihu ilusa, 13
eks ole pale punane.

Samades seostes olevaid vastandlike värvinimetusi on kasutatud vastandlike nähtuste esiletõomiseks: pidas see pea punase / kaelakorrad kauniksed//¹⁴ - need on värsid pruudiks sirgunud tüdrukust, tema neiupõlveilust ja rõõmust. Naise murelikku argipäeva, vanadust meenutatakse tanutamisel sõnadega: juusta lühendamaie, / piada halliksa ajamaie.¹⁵

Tori pulmalaule on vähe ja seetõttu on raskem teha ulatuslikku üldistust värvinimetuste kasutamise kohta, kuid põhimõtted on siingi samad mis Haljala näidetes.

Tori regilauludes kõrvutatakse neidu kui uut pere liiget oma rahvaga: Tuoge neuu meie näha / Kas on meie karvaline, / meie venna vääriline.¹⁶

Karva näitab päritolu, äratundmist, ühtlasi mõju alla saamist: kas tunnistatakse pruut omaks, või jääb ta võõraks.

Enamikus lauludes on peatähelepanu peiul ja neiul, hinnang antakse just neile. Ilu (inetuse), nooruse (vanaduse), pidulikkuse (argipäeva) meelisvärvideks on kõigis valitud kihelkondades valge, punane, must, sinine; lemmikmotiiviks laulutüübist "Küll oli valge merevahtu". Haljalas:

Ehtind, kui see herneõisi,
valgem veel merevahusta,
kullasem küllerkupustki.¹⁷

Toris:

Küll o' valge merevahtu,
veel o' valgem meie neuu.
Küll o' musta meie müüri,
küll o' tuas tulpa musta,
veel o' mustem teie peiu.¹⁸

Tori variandis soovitakse esile tuua neuu ja peiu vastandlikkust. Et must vastandub valgele, seda on kõik kogenud. Nii on loomulik, et laulik kasutab erinevuse näitamiseks just seda tuttavat musta-valge kontrasti abstraktsete mõistete (ilu, headus, inetus) esitamisel.

¹³ "Mis sina sihid sõrvilauda", E 36309 136; EÜS X 1685 - Hlj.

¹⁴ "Ei ole meie peiul süüd", E 35286 - Hlj.

¹⁵ "Nüüd said pähe eidepärja", H II 38, 132 - Hlj.

¹⁶ H II 21, 119 - Tor.

¹⁷ "Neiu kiitus", ERA II 58, 592 - Hlj.

¹⁸ EÜS VIII, 1078; EÜS VIII 2 1078:71 - Tor.

Kordamisel värvinimetuste tähendustugevus teiseneb: must müür - must märgib värvust, määrdumist, see on visuaalne; mustem peiu - juba grammatiline vorm (mustem: kesk-võrre) muudab sõna mõjukust, on tugevnenud värsisõna suhtumist näitav osa.

Eriti levinud ja varieeritud on see motiiv Helme lauludes:

Küll olli valge merevattu,
veel olli valgem meie sõtsi.
Venemaal leppa vereva,
verevamb olli meie sõtsi.
Poolamaal puu punatse,
punatsemb olli meie sõtsi. 19

Punase sünonüümiks on verev, mille mõju tugevdab lepp, mis on ühtlasi nii värvus kui ka puu. Selline sujuv üleminek ühest mõistepiirkonnast (värvid) teise (loodus) kõneleb elukeskkonna seotusest, mis põimub tervikuks (inimene, loodus, värvimaailm) lauluski.

Küll oli valge merevattu,
vii oli valgem meie velle.
Kui tõus päev, puneti,
agu tõus, sii sineti,²⁰
Venemaa leppa vereti.

Haljala ja Tori lauludes on pruudi ja peiu iluväljatoomiseks lemmiksõnad samuti punane ja valge, ent enamkasutatavamaks värsiseadeks on Haljalas: eks ole korki korvassa / eks ole valge vastassa, / eks ole juus sileda, / eks ole pale punane.²¹ Toris: Kummal puna puudunesse, / kummal valgeta vähäma.²²

Helme tekstides ei ole värvisõnade tähendusvarjundid nii ühemõttelised kui Haljala ja Tori näidetes. Helmes on pruudi ja peiu kirjeldus looduslähedane, lüüriiline ja oma paljude paralleelide tõttu emotsionaalselt mõjuv ning veenev. Haljala ja Tori värsid on lihtsamad, otsesõnalisemad, kujund on lühem ja konkreetsem.

Pulma peategelased on peig ja noorik ning neile kuulub enamik tähelepanu. Aga värvisõnadega kirjeldatakse teisi pulmalisi, lauldes neist kui pidulistest: sisse siidised tulevad, / hõbelõngesed loevad.²³ Oemes hõbekübara, / kosilane kuldatutti.²⁴ Kas pulmasõed punased, / kaasanaised kaunikesed.²⁵ Tegemist on

19 H II 25 789 - Hel.

20 "Poiss tõuseb kui päike", H III 6, 185 - Hel.

21 "Mis sina sihid sõrvilauda", EÜS X 1685; E 36309 136 -

Hlj.

22 H II 21, 727 - Tor.

23 "Tehke lahti laiad uksed", EÜS XI 840 - Hlj.

24 H II 34, 274 - Tor.

25 "Saaja lahkumislaul", E 34 926 - Hlj.

eriliselt rõõmurohke sündmusega, selga pannakse paremad riided, ollakse suurepärasel meeleolul, inimesed on kaunimad kui tavalisel tööpäeval. Naljatades laulatakse:

Pulmas on naised punased,
saajas on naised saledad,
varrujoodus valge'emad,
Kodus naised kolletanud,
seina ääres seenetanud,
ja alta on hallitanud.²⁶

Värvikad värsid on pulmakaasitustes, milles iseloomustatakse vihast, aga endast nõrgemat vastast: mis sina, sinine, laulad, / las mina, punane, laulan.²⁷ Enamikus näidetes ongi sinine nõrkuse, punane tugevuse märgiks; vaid ühel korral on need värvisõnad teineteist täiendavaks, ent ikka gradatsioonis: sinine nõrgem, punane tugevam: (ei saa sina) Sagadi siniste vasta, Palms punaste vasta.²⁸

Haljala lauludes on sellised värsipaarid levinud ühtlaselt ja selgepiirilisel, Helmes on punase-sinise kasutus veidi erinevam (seostatakse põlemisega): (vastatlaulja olevat) Tulen palanu punane, / seda söödu sinine.²⁹

Tavaliselt ei nimetata seda, kellest on jutt, otseõnu, vaid väljendatakse allegooriliselt, mille aluseks on kas võrdlus (metafoor), või terviku üks oluline osa (sünekdooh). Värvisõnad on neis ühendes kaunistavad ja suhtumist tugevdavad täiendid.

K i r j u p i h t a , h õ b e h e l m e , p u n a p õ l l e .

Stereotüüpset pöördumist neitsikene, noorukene, / kirjupihta peenikene³⁰ tuntakse Haljalas ning Helmes.

Haljalas öeldakse kosilasele: kui lähed kulda kerjamaie, / höbehelme vaatamaie.³¹

Helme lauludes on naise sünonüüm punapõlle: Ei saa naista siita maalta, / punapõlle siita poolta. / Ma tuu naise Narvamaalta, / punapõlle Poolamaalta.³²

²⁶ "Pole pulmariideid", H IV 1, 161; E 35771 65 - Hlj.

²⁷ "Kosjahobuse sõõtmine", AES, MT 97, 28; ERA II 120, 540; H II 9, 206; H III 2, 301; E 9322; H IV 147 - Hlj.

²⁸ "Kosjahobuse sõõtmine", H IV 1, 147 - Hlj.

²⁹ "Võistulaulmine", H II 25, 802 - Hel.

³⁰ "Virkuse õpetus", EÜS X 1716; "Ole pehme perele, ERA II 42, 536; "Kirst kiidab", EÜS X 1718; "Pruudi jumalagajätt", H II 23, 83 - Hlj; "Hoia mu õde ilusti", E 80423 - Hel.

³¹ "Langude teretamine", ERA II 42, 537 - Hlj.

³² "Vahust valgem", EÜS VII, 2948 - Hel.

Need neiu ja naise poeetilised nimetused on loodud nende riietusesemede aluseks võttes (metonüümia); kunstiliselt on peetud ilusamaks vähendatud üldistust (osa terviku asemel). Valitud detailid ei ole juhuslikud, need kõik on meie esivanemate teadvuses millegi poolest tähtsad inimese elus. Etnograafiast on teada, et "... põlleta abielunaine arvati kahjustavat põlluviljakust". Vöö köideti tütarlapsele varakult ümber, et neiu sirguks peenepihaline naine. Laialdase kasutuse tõttu omistati kirivöödele suurt tähelepanu rahvapärases tekstiilikunstis. Ehted kaitsesid kandjat (mineviku arusaamade järgi) kõige kurja vastu.³³

Esemed, mis olid tähelepanuväärsed tolle aja inimeste jaoks, kajastuvad kommetes ja regivärsilises pulmalauluski.

Metonüümilised sünonüümid v a l g e p e a, k u l d a k a e l a, p u n a p a l e, p u n a p õ s k i, s i n i s i l m a koosnevad põhimõistest, mis tähistab inimese kehaosa, ja täiendavast värvinimetusest, mis võib küll kirjeldada silmi või juukseid, on aga siiski üldistus - nii on neiski ühendeis värvinimetusel oluline suhtumist väljendav funktsioon: Tuled näidist nägemaie, / vahapäida valatamaie, / kuldakaala te kaema.³⁴ Kui lähed kulda kerjamaie, / valget pead valitsemaie.³⁵ Sünonüümi aluseks on võrdlus looma või linnuga (metafoor). Siin annab soovitud suhtumise edasi põhisõna (neiu - lindu, vastuvõetamatu peig või pulmakaasitustes sõimav vastane - muri), värvinimetus süvendab muljet: Eks ole korki korvassani, / valge lindu vastassani,³⁶ Panid mu mustale murile, / annid mu haiule penile.³⁷ Vist tuled, koera, aukumaie, / muri musta, murdeamaie.³⁸

Värvinimetused moodustavad omavahel sõnapaare, mis täiendavad teineteist: eks ole valge vastassa, / eks ole pale punane.³⁹ Kummal puna puudunesse, / kummal valgeta vähäma.⁴⁰

Küll olli valge merevattu,
veel olli valgem meie sõtsi.
Venemaal leppa vereva,
verevamb olli meie sõtsi.

³³ Kaarmaa, M., Voolmaa, A. Eesti rahvarõivad. Tln., 1981, lk. 15.

³⁴ "Mis siia otsite", H II 25, 239 - Hlj.

³⁵ "Langude teretamine", ERA II 42, 537 - Hlj.

³⁶ "Mis sina sihid sõrvilauda", H III 23, 54; "Sirgu jäljed", H II 23, 54 - Hlj.

³⁷ "Mine vainule", E 9416 - Hlj.

³⁸ "Kes käskis kenaste käia", H II 25, 417; "Peigmehe laitus", H III 10, 633 - Hel.

³⁹ "Miks kaua viibisite", E 34708 - Hlj.

⁴⁰ H II 21, 727 - Tor.

Poolamaal puu punatse,
punatsemb olli meie sõtsi. 41

PUNANE (VEREV) - VALGE.

VALGE - KULD (HÖBE).

Valgem veel merevahusta, / kõrgem jõekõrgejasta, /
kullasem küllerkupustki. 42 Tulid näidist nägemaie, / va-
hapäida vaatamaie, / kuldakaala te kaema. 43 Kui lähed
kulda kerjamaie, / hõbehelme vaatamaie, / valget pead
valitsemaie. 44

Mitte ainult paralleelvärvssides, vaid ka erineva-
tes lauludes sarnastes situatsioonides võib leida sel-
liseid regilaulu keeles sünonüümseid värvisõnu: näiteks
meelepärane käitumine peegeldub värvis: Ole hea äiavas-
tu, / ole hea ämma vastu, / naljakas nadude vastu, / kul-
lakas küdide vastu. 45 Ära mine mustalt muude seltsi, /
tahmalt talu tööle /. Mine kenalt küla keskele, / val-
gelt küla vahele. 46

Viha, erutuse ja vastumeelsuse väljendamisel on
juhuslikeks sünonüümideks PUNANE (VERINE) - HALL (need
ei ole kindlad iseseisvad sõnapaarid, nende valik on
suurel määral sõltuv algriiimist); alles suu sinul ve-
rine, / suus hambad hallitanud. 47 Mis sina haugud, hal-
li krantsi, lövi punane. 48

Vastanduvaiks värvipaarideks on MUST - VALGE (vt.
näide 36, kus on keeld: ära mine mustalt ja õpetus mi-
ne valgelt); samuti PUNANE - MUST: Mihe nii kui mõtsa-
nukka, / punase kui roosinuppu. / ... (neiu) musta nii
kui saunaparre. 49

Vastandatakse ka värsigruppe:

eks ole kõrki kõrvassa,
eks ole valge vastassa,
eks ole ihu ilusa,
eks ole pale punane,
ei ole silmista sinine,
jala alt ei hallitanud,
kõrva äärest kolletanud. 50

Värvinimetused märgivad omadusi. Seepärast võivad
nende kordussõnadeks olla müüdki omadussõnad: Ehk on

41 "Vahust valgem", H II 25, 789 - Hel.

42 "Neiu kiitus", ERA II 58, 592 - Hlj.

43 "Mis siia otsite", H II 25, 239 - Hel.

44 "Langude teretamine", ERA II 42, 537 - Hlj.

45 "Ära tusatse tuas", E 35 294 - Hlj.

46 "Ema õpetus tütrele", E 12622 - Hel.

47 "Alles sind hauti", EKS 405, 143 - Hlj.

48 "Mine vainule", EÜS X 1614 - Hlj.

49 "Vahust valgem", EKS 40, 1 - Hel.

50 "Mis sina sihid sõrvilauda", E 36309 136; EÜS X 1685 - Hlj.

vähe mustukene, / pisut pikapalgeline.⁵¹ Kas on meie karvaline, / meie venna vääriline.⁵² Mine kenalt küla keskele, / valgelt küla vahele.⁵³

Värvinimetus kui omadussõna on lauses grammatiliselt täiend, kuid luuletekstis on ta emotsionaalse informatsiooni kandja ning inimese kirjeldustes sageli mõtte seisukohalt olulisim sõna: Verilepp mul vennanaene, / andis mulle halvad veimed.⁵⁴ Verilepp on topeltvärvinimetus: verine - see on punane, aga ka vihane. Lepp on vere eufemism, mis murdeti märgib nii verd kui ka punast.

Värvinimetus asendab põhisõna: üks ole valge vastassa.⁵⁵ Kummal puna puudunesse, / kummal valgeta vähäma.⁵⁶ Tulen palanu punane, / seda söögu sinine.⁵⁷

Värvisõna on määrõnaks: üle vainu valge'este.⁵⁸ või tegusõna: kui tõus päev, puneti, / agu tõus, sii sineti, / Venemaa leppa vereti.⁵⁹

Toodud näidetes on värvil oluline koht lause sisu mõistmisel. Kuid värvinimetus võib olla puhtkaunistav: Neelukene, noorukene, / kirjupihta peenikene⁶⁰; kirjeldav-visuaalne: (kas peksust) seljas sinine hoop, / ja pales punane plekki.⁶¹ Värv võib esile tuua suhtumuslikku varjundit: mis sina haugud, halli krantsi.⁶² halli krantsi võimetu, ilma vaimusärata lauliku kohta; Kau kulla kuuluteje⁶³ - iroonia, ähvardus on sõnas kulla; inimese nimedes: Ma oleks muidugi mehele saanud, / Äru Andrese pojalu, / Kullerkupu Jaanile.⁶⁴

Regilaulus kujutatud inimest saab näha ja tunnetada: punased pulmalised või neiu sünonüümid valgepea, kirjupihta - need kujundid on saanud tegelikkuse üldistamise, tüpiseerimise teel. Nähtav värvimaailm kantakse üle tunnete, suhtumise, hinnangute keelde, kus

51 "Kus teadsid siia tulla", ERA II 58, 581; "Rikas ilu asemel", ERA II 120, 179 - Hlj.

52 H II 21, 119 - Tor.

53 "Ema õpetus tütrele", E 126222 - Hel.

54 H II 34, 274 - Tor.

55 "Mis sina sihid sõrvilauda", E 36300 136; EÜS X 1685 - Hlj.

56 H II 21, 727 - Tor.

57 "Võistulaulmine", H II 25, 802 - Hel.

58 "Ei ole meie peiul süüd", H II 9, 311 - Hlj.

59 "Põiss tõuseb kui päike", H II 6, 185 - Hel.

60 "Hoi mu õde ilusti", E 80423 - Hel.

61 "Opetus hoiab naist", E 16374 - Hlj.

62 "Mine vainule", EÜS X 1614 - Hlj.

63 "Laimajale", H IV 3, 151 - Hel.

64 H III 5, 663 - Tor.

optiline pilt taandub, esile kerkivad lauliku jaoks olulised tunnused värvide kaudu.

Haljala värsid on struktuurilt lihtsad, esineb palju sõna- ja mõttekordust, siin pöörduvad peatähelepänu sünonüümsele väljendusrikkusele, millega rõhutatakse sama meeoleolu, tunnet, suhtumist. Analoogilised on ka Tori laulud, kus lemmikvärvideks on kuld-hõbe, luuakse idealiseeritud kujundid, mis viivad kuulaja kaugele igapäevamiljööst imepärasesse luule- (unistuste-) maailma: kui Haljala pulmalised on punased, siis Toris kuldseid, samuti neiu, keda ülistatakse Haljalas punaseks-valgeks, Toris kuldseks, Helme lauludes kasutatakse värvisõnu kõige mitmekesisemalt, kõige erinevates sõnastustes, kujundid on keerulisemad ja salapärasemad.

2. Värvinimetused esemete (nähtuste) poeetilistes kirjeldustes

Pulmalaul (koos kirjeldatavate esemetega neis) on seotud kommetega. Alati ei ole oluline värssides antud ese, vaid selle kaudu kujunev hinnang sündmuse või nähtuse kohta. Enamasti loob soovitud kujutluspildi värsigrupp. Värvisõnadel neis võib olla kas suhtumist näitav (veimede kirjelduses peitub pruudi, andide iseloomustamisel andja hinnang) või oma põhisõna kaunistav funktsioon.

Haljala pulmavärvideks on punane-sinine; piduehtes majas: seinad on sinikivista, / parred on punapuusta, / orred obelonnadesta.⁶⁵ Tüüpilisemaid veimekirjeldusi on järgmine: ilusad sinised lõngad, / ilusad punased lõngad, / kenad kirjad keske'ella, / valge ristike vahella.⁶⁶

Need on peovärvid, mis peavad olema ilusad. Kui veimed ei ole meelega järele, ütleb laulik: siga sõrgund sinista, / hobu pursand punasta, / koer on kusnud kollavetta. / Meil on kodus kollaoksad.⁶⁷ Näide on ainulaadne ja omapärane: värvinimetuse tähistab otseselt värvust ja värvide (vastuvõetamatut) kasutamist. Suhtumine ilmneb kontekstist ja vastandamisest meil : teil.

Haljala laulude ülesehituses on üldine, et paralleelvärsside ainsaks muutuvaks liikmeks on värvinimetuse:

⁶⁵ "Pulmalised kutsutakse tuppa", H I 5, 73 - Hlj.

⁶⁶ "Ole terve tehtudasa", H II 9, 678; analoogilised värsid veel: "Ole terve ...", H II 9, 211; H III 2, 632; "Mehed ei tea, kus naised käisid", H III 2, 629; EKRR I 26, 321; EÜS X 1519; H I 5, 73; H IV 1, 215; "Veimed teiste tehtud", E 16378; H III 2, 172; "Kirst kiidab", H II 9, 676; "Pole pulmariideid", H II 9, 836; "Siit on läinud sirgu jäljed", E 34931; "Tehke lahti laiad uksed", H IV 1, 151; "Ärge hoidke mu omada", ERA II 53, 855 - Hlj.

⁶⁷ "Need on mõned annid", - EÜS XI 838 - Hlj.

Kirju ja karva annab laulikule ohtralt võimalusi näidata oma suhtumist: andis sukad suitsukarva, / kindad keriksekarva, / paelad paha ilma karva.⁷⁶

Veimevaka meelissünonüümiks regilaulus on kirja-kirstu: nüüd viime pere peene neiu, / viime neiu kirju kirstu⁷⁷; kirjavakka, -korvi: ei sääli kiikund kirjakorvi, / ei paukud panimevakka.⁷⁸ Kirju: see on mitmevärviline; kiri: see on muster. Veime-esemed on kirjatud: kas on kirstun kiriviida, / vaka alla valgeida.⁷⁹ Kindakirja nimetused on juba ise niivõrd poeetilised, kujundlikud, inspiratsiooni on selleks andnud mustri joonis (saehambakiri) või näiteks soojapidavus (kapsasupikiri - kuukiri). Laulus on kirja-karva ühendid mängulised, meeleolukad. Eriti on sellest sõnaloomislusti saanud Helme laulikud, sest just seal kasutatakse kirja-epiteete kõige enam.

Helme pulmamaja kirjeldus: kas on tuba toome kirja, / tua lavva laasi kirja, / tua saina siidikirja, / tua põrand põllekirja.⁸⁰ Sageli on mõtteid saadud loodusest: aala koa aokirja, / pääle koa päävakirja.⁸¹

Haljalas on peovärvid punane-sinine, Helme tekstides kasutatakse seda sõnapaari hoopis teisiti: need on põlemise ja viha värvid. Kui veimed ei meeldinud, lauldi: pange nii veime palama, / punatsel punane suitsu, / sinisel sinitse suitsu.⁸²

Unistuste, rikkuse, eriliste omaduste sünonüümiks on Helmeski epiteetid kuld-hõbe. Stereotüüpses värsipaaris, mida leidub ka Toris: siin on kulda äia tooli, / siin on kulda ämma tooli,⁸³ puudub Tori variantide omane värvireastus.

Fantaasiarikkaid kujutluspilte loob pulmaliste teekonna kirjeldus: alt mina lähen halli ilma, / tagant taevaje punase, / koidukuue keskele.⁸⁴

⁷⁶ "Need mõned annid", EÜS XI 838 - Hlj.

⁷⁷ EKS 40 3, 32 - Tor.

⁷⁸ "Vähe veimi", H II 9, 779; H I 5, 74 - Hlj.

⁷⁹ "Viige vihased neiid", E 56107, analoogilised veel E 80292, E 80295 - Hel.

⁸⁰ "Kas on pestud peiu pingid", H IV 3, 32; analoogilised veel: E, 56104; H II 25, 800; H II 25, 150; H II 48, 821; H II 43, 83; EKS 405, 495; "Kuldseid äia toolid", H I 7, 513 - Hel.

⁸¹ "Kodu nutab mõrsjat", E 29029 - Hel.

⁸² "Kirst põlema", E 80494, ERA II 17 482; H II 24, 400 - Hlm.

⁸³ "Kas on pestud peiu pingid", H IV 3, 32; H II 48, 821; "Äia teretamine", H II 24, 308; EKS 405; "Kuldseid äia toolid", H II 43, 18; H I 7, 513 - Hel.

⁸⁴ "Hoia mu õde ilusti", E 8116 - Hlj.

3. Värviniimetused loomade kirjeldustes

Värviniimetustel, mis on loomanimetuste sünonüümid, puudub kirjeldav või suhtumist väljendav funktsioon. Need sõnad on erapooletud, sageli on need saanud suupärasemaks ka kõnekeeles.

Enamik lauludes loomade kohta käivaid värviniimetusi ongi hobuse sünonüümid: neid võib leida paari värssi ulatuses ja isegi kuni kümne värsi jagu. Üksikud paralleelvärssid on iseseisvad, kordused sünonüümsed, täiendades üksteist mitte loogiliselt (hall ei ole ühtlasi kõrb), vaid kujundiliselt, eriti oluline on värvisõnast sünonüümi valikul algriim. Korduseks võib olla reastatud tegevus: kodunt lahkub pruut, koos temaga täis veimevakk, mille sisu loetletakse paralleelvärssides:

küll viivad isa hobused,
õe hallid õerutavad,
venna hallid veeretavad.
Punasella viia pruuti,
hallil viia andeida,
paadil viia padjusida,
linalagal lõuendiida,
kuldakabjal kangaiida,
mustal muidu riide'eida.⁸⁵

Kõige mitmekesisemates seostes kasutatakse halli, Helme lauludes - hiir ja paat, mida esineb kõige rohkem.

Teistest erineb jällegi Helme regilaulu sõnastus, kus pole haruldane kontrastsete täiendvärsside kasutamine: tooge meil oma hobune. / Tooge tulipunane, / vesihalli vehmeresse.⁸⁶ Ka on Helme lauludes värviniimetustega seotud kariloomade kirjeldusi tunduvalt rohkem kui Tori ja Haljala tekstides. Enamasti on need ühendid stereotüüpsed; kitsel kirju pojukese, / lambal laugi tallekese.⁸⁷

Talupoegade elu tundjale on selge, et lauludes peegelduvad ka nende suhted loomadega; tütarlapse lahkumisvalu isakodust minnes kujutataksegi neiu töödele vihjates: müügnä jäänu mustik lehmä, / täniteme tähnik lehmä, / kisendame kirjat lehmä.⁸⁸

⁸⁵ "Kas tõid hobust pruuti viia", H II 9, 673 - Hlj.

⁸⁶ "Meie laud, teie laul", H II 25, 242 - Hel.

⁸⁷ "Ema õpetus tütrele", E 12622 - Hel.

⁸⁸ "Kodu nutab mõrsjat", H II 24, 357; H II 25, 83, H III 25, 128; E 29029; "Ema nutab tütart", EKS 405, 481; H II 24, 384 - Hel.

Noormehe ülesandeid talus meenutatakse laulus, kus kiidetakse peigu: veli künd küla mäela, / punatsile pullesile, / hallisile ärgesile.⁸⁹

Tori ja Haljala lauludes härgadest juttu ei ole. Loomanimetused-värvisõnad on kõige erapooletumad, kirjeldava-kaunistava ülesandega, annavad need ju rohke tagavara värsi poeetilisse sõnavarasse, võimaldades peavärsi mõtte korduvat arendust.

Hobusenimetuste sage ja rikas kasutamine vihjab ühtlasi hobuste osatähtsusele laululoojate elus.

Kujundilistest võtetest

Epiteet. Süntaktiliselt võib epiteet olla järgmisteks lauseliikmeteks.

1. Täiend:

kingin kirju kitsekese (H IV 1, 125 - Hlj);
vaatab valge peiu peale (EKS 403, 29 - Tor);
näiu höbehelme pääle, / kirevесе kõrdi pääle.
(H IV 3, 63 - Hel).

2. Lisand:

ole vait, sina sinine (ERA II 120, 540 - Hlj).

3. Oeldistäide:

eks ole pale punane (H I 5, 75 - Hlj);
küll oli valge meres vahtu (H II 21, 204 - Tor);
kas om lavva laasikirja (H II 43, 83 - Hel).

4. Määrus:

üle vainu valge'este (H II 2, 329 - Hlj);
laanis lauad valge'eksi (H II 34, 278 - Tor);
ära mine mustalt muude seltsi (E, 12622 - Hel).

5. Alus:

veeretavad venna hallid (H II 2, 405 - Hlj);
eks mu must võind muldu joosta (EKS 403, 33 - Tor);
iiru viiva, halli toova (H II 24, 359, 130 - Hel).

6. Oeldis:

kui tõus päev, puneti, / agu tõus, siis sineti
(H III 6, 185 - Hel).

Enamik regilaulu epiteete on stereotüüpsed: sini-
ne meri - see joob vetta pilvedesta, / mere seljale si-

⁸⁹ "Veli künd küla mäela", H II 48, 824; H II 24, 359 - Hel.

naksi // (H III 2, 323 - Hlj). Uks väheseid näiteid, kus peavärsi mõtet jätkatakse järgmises reas: sinised silmad - ehk on silmista sinine, / korva ääred kolletanud (EUS X 1685 - Hlj), - sinine märgib haigust, kahvatust ... veli, ellä vellekene, / kost sa sinisilma votid (H II 24, 320 - Hel) - vihjatakse neiu ilule: seega on samu sõnapaare võimalik kasutada lausa vastandlikes seostes.

Paljud kinnisepiteedid on tautoloogilised: musta mulla pööritaksin (E 3576761 - Hlj).

Sõnavaliku ja -järjekorra lauses tingib algriiim või rõhulise sõna paigutamine värsi algusesse (kindad) või lõppu (luogilista), mistõttu sagedaseks nähtuseks on inversioon: siis teen sukad soomekirja, / kindad kirju lindi kirja // (H II 38, 177); luoma ei vüüda luogilista, / säädma särjesapilista // (SKS, Mark. nr. 169 - Hlj).

Iseseisvunud epiteete on eriti loomanimetustes, kus värvisõnast epiteet tähistab objekti ennast: õe kõrvid kõnnitavad, / venna hallid vieretavad (SKS, Mark, Tõ8 - Hlj). Põhimõistet asendab epiteet värsis: vahin vahelt valgemaida (H III 2, 629 - Hlj); neiul puna puudnesse (H II 21, 727 - Tor); punatsel punase süitsu (E 80494 - Hel).

Võrdlus. Värvinimetus on väga harv nähtus. Haljalast on üks näide: valgem veel merevahusta, / kullasem kullerkupustki (ERA II 58, 592 - Hlj). Helmest: punase kui roosinuppu, / musta nii kui saunaparre (EKS 40.172 - Hel).

Metafoor. Värvinimetused kuuluvad metafoori koosseisu, andes põhikujutisele emotsionaalse varjundi, hinnangu, nii on värvisõna siingi epiteedi rollis: neiu - lind; valge neiu - valge lindu. Torist selliseid näiteid ei ole, Haljala ja Helme regivärsides on selliselt ümber nimetatud kas ebaseeldiv peig (must muri) või pulmakaasitaja-vastaslaulja (halli koera, lõvi punane, kirju lita).

Metonüümilised kujundid. On poeetilised sünonüümid (kirjupihta, valgepea, kuldatutti, punapõlle), omane on vähendav nimetus, s. o. osa terviku asemel - sünekdohh.

Perifraasid väljendavad looja suhtumist kirjeldatavasse, värvinimetusel on siin oluline osa: kus mu kuldne kuhjalüõja (H II 34, 278 - Tor), aga võib olla ka kaunistavaks, stereotüüpiliseks epiteediks: küll u pääd kübärä täisi, / kättä kirju kinda täisi / jalga suure suka täisi (H II 25, 793 - Hel). Oluliste esemete märkimine toob abstraktse mõiste (meeltmööda noormees) lausa silme ette.

Mõningaid järeldusi

Laulik ja laul ei ole eraldunud rahvast ning tema tegevusest: nad moodustavad orgaanilise terviku kogu elust. Seepärast ongi püüd mitte individuaalsuse, vaid tüüpilisuse poole, mis saavutatakse kordustes. Kordusi tingib regilaulu stiil: paralleelvärsside ja algriiimi olemasolu ning stereotüüpsete väljendite kasutamine.

Tavaliselt kordab paralleelvärss peavärsi mõtetsamas mahus, muutuvaks osaks on lause emotsionaalse varjundi loov väljend koos oma riimsõnaga:

eks ole kõrki kõrvassa,
eks ole valge vastassa.⁹⁰
ole usin hommikula,
ole vara valgeessa.⁹¹

Mõnikord on paralleelvärssid kujundatud sünonüümsetena:

puhtad pulma kutsutakse,
saled saaja saadetakse,
valged varrude valita.⁹²

Kordude võib oluline sõna:

kirjuid puida, kirjuid maida,
kirjuid tähta taevaenna.⁹³

Lause olulise osa sünonüümne kordus on rohkem või vähem antud gradatsioonis, kõige selgemini ilmneb see värvisõnade puhul kulla-hõbeda kasutuses.

Pinge muutub värssides, kus tegevus (üldmõiste) antakse peavärsis, järgnevalt kordub ainult oluline osa peavärsist, tavaliselt vähendatakse üldmõistet:

ei saa naista siita maalta,
punapõlle siita poolta.⁹⁴
nüüd viime pere peene neiu,
viime neiu kirju kirstu.⁹⁵

Helme lauludest võib tihti leida vastandsõnalist kordust:

90 E 34708 - Hlj.

91 EÜS V 354 - Hel.

92 Hlj.

93 E 14015 - Hel.

94 EÜS VII 2948 - Hel.

95 EKS 403, 32 - Tor.

tie pikka, maa mudane.
Mulda uppus musta ruuna,
Vette meil veripunane,
linalakka laine'ella.⁹⁶

Värvisõnu ja nende sünonüüm- (antonüüm-) paare kasutatakse kõige erinevamate seostes; vaatleme järgnevalt leksikaalselt kõige rikkamat sõnapaari punane-sinine.

1. Vastandlike omaduste märkimisel: mis sina, sinine, laulad, / las mina, punane, laulan.⁹⁷ Sinine on nõrk, punane - tugev ja elujõuline laulja.

2. Teineteist täiendavad: ilusad punased lõimed, / ilusad sinised lõimed.⁹⁸

3. Helmes seondub punane-sinine põlemisega: kasutatakse veimekirstu laitmiseks ja vastase sõimamiseks.

4. Haljala lauludes on punane-sinine ka peksuvärid.

Kujundid, milles leidub värvinimetusi, on suuremal või vähemal määral seotud inimestega. Iseloomustatakse PRUUTI ja PEIGU, need värsid võivad olla täis tõsimeelset imetlust või nõökavat naeru. Ohjeldamatult pilgatakse valenoorikuid mõrvoja otsimisel, lauluderohkel episoodil pulmas. Just siin kasutatakse palju epiteete (valge neiu, pale punane), ka metafoore (valge lindu, must muri) ja metonüümiat (punapõlle). Ka halvustavad märkused ei tule kurjalt keelelt.

Käitumise mõõduks võib saada värv (kullakas küdide vastu).

Töökust, olulist tunnusjoont esivanemate juures, värvisõnaga ei kirjeldata (v. a. kus mu kuldne kuhjalüüja - Tor).

Tegevuspiltides on värvisõnadel oluline osa kahel juhul: loomanimetusi täiendavatena: müigma jäänu mustik lehma; veli künd küla mäela, / punatsile pullesile; ja usinusele virgutavates õpetussõnades: kõikjal kasutatakse hommiku sünonüümina vara valges.

Neid tööteemalisi värsse leidub lauludes, kus on juttu kodusõnast; omaksed jäävad lahkujast puudust tundma.

Pruudivanemad manitsevad peigu õpetama naist hea sõnaga, ja et ei jääks punaseid-siniseid peksujälgi.

⁹⁶ H II 24, 367 - Hel.

⁹⁷ H II 9, 206 - Hlj.

⁹⁸ H II 9, 836 - Hlj.

Palju ja leidlikult põimib laulik värvisõnu VEI-MEDE, PULMAMAJA ja -RAHVA kirjeldustesse, ülistatakse värvi-aitset või leitakse see hoopis vastumeelne olevat; kiidetakse jõukust; vastandatakse erksavärvilisele peole murelik-halli argipäeva.

Piiramatult võib kaasitaja sõimata oma vastast, võttes appi värvisõnad.

Veel on värve lillenenimetustes (kullerkupp, sini-lill). Helmes küsitakse pulmalistelt raha ja öeldakse, mis värvi (mis hinnaga) need olema peavad; punane on kange pulmaõlu.

Värvisõnad on kas emotsionaalse mõtte seisukohalt peasõnaks või erapooletuks puhtkaunistavaks täiendiks, milles pole taotletud sümboolikat.

Meid ümbritseb värviküllane maailm. Igal esemel on oma värvitoon, me näeme neid ja need mõjutavad meie meeli er(g)utavalt või suigutavalt, meeldivalt või eemaletõukavalt. On värve, mida loodus, ümbritsev keskkond pakub küllaga, ja on neid, mida endas peidab. Kõik see on aja jooksul põhjustanud meie suhtumise värvidesse: mida hindame, kasutame või taunime. Siit on saanud materjali sõnakunstnik, kõnelemata rõivakunstajaist või -värvijaist.

Kujundina on värvi olulisim funktsioon väljendada kasutaja suhtumist kirjeldatavasse vastavalt looja arusaamadele, teadmistele, maitsele. Värvinimetused ei ole kiretu värvust märkiv väljend, vaid see ühendab endas abstraktseid mõisteid, piltlikustab ja kaunistab poeetilist iseloomustust, tungides tegelase (objekti) olemussegi.

Samas: värvisõna valiku põhjustab sõnakunstis teinegi oluline tingimus: regilaulu stiil, mis nõuab kindlat värvi pikkust, heakõla (algriiim), sünonüüme (paralleelism, kordused).

Need tingimused piiravad sõnavalikut, kujundades regilaulu keelt, mis, olles fantaasiaküllane, koosneb ikkagi argipäevaselt lihtsatest detailidest. Kunagi ei jää laulik üldsõnaliseks, alati leiab ta kujundi, ammutades materjali loodusest, tööst, uskumustest-kommetest - s. o. iseendast.

Ühte lühikesse lausesse (peavärssi) peab ta mahutama kogu poeetilise informatsiooni (tegevuse või nähtuse, situatsiooni ja ühtlasi suhtumise sellesse). Kui tabav ning selge peab olema laulu sõnastus, et kolmenelja sõnaga väljendada mõtet kõige täpsemini ja emotsionaalsemalt. Nagu eelnevast selgub, tähendab kondenseeritud stiil valiku tegemist sõnalistes väljendusvahendites ja vähemolulise vältimist. Regilauludes on see nõue kategooriline.

Värvinimetuste loend

Värvinimetus	Värvinimetuste esinemisarv			
	Hlj	Tor	Hel	Kokku
1	2	3	4	5
1. aokirja	-	-	1	1
2. hammaskirja	1	-	-	1
3. haljas	-	3	7	10
4. hall	45	11	10	66
5. hele	1	-	-	1
6. hiir	-	-	5	5
7. hõbe	23	14	13	50
8. karva(line)	-	1	3	4
9. keriksekarva	2	-	-	2
10. kilbikirja	-	-	3	3
11. kirju	21	3	38	62
12. kirju lindi kirja	1	-	-	1
13. kollane	8	-	3	11
14. kuld	49	31	46	126
15. kuukirja	-	-	1	1
16. kõrb	11	-	2	13
17. laasikirja	-	-	5	5
18. laevakirja	-	-	3	3
19. lauk	4	1	5	10
20. lepp	-	-	2	2
21. lilla	-	-	1	1
22. linalakk	3	1	2	6
23. luagiline	1	-	-	1
24. lumivalge	-	-	2	2
25. maksa(maa)	1	-	-	1
26. must	18	10	25	53
27. paasiline	-	-	1	1
28. paat	4	2	3	9
29. paha ilma karva	2	-	-	2
30. panderkirja	1	-	-	1
31. punane	88	7	31	126
32. põllekirja	-	-	9	9
33. päevakirja	-	-	1	1
34. roheline	-	-	2	2
35. rähnikirja	-	1	-	1
36. siidikirja	-	-	9	9
37. sinine	37	1	11	49
38. soomekirja	1	-	-	1
39. suitsukarva	2	-	-	2
40. särjesapiline	1	2	-	3
41. tedrekirju	2	-	-	2
42. tikkakirja	1	-	-	1
43. toobikirja	-	1	-	1
44. toomekirja	-	-	6	6
45. tulipunane	-	-	1	1
46. tõmmu	1	-	-	1

T a b e l (järg)

	1	2	3	4	5
47. tähnik		-	-	4	4
48. täpik		-	-	1	1
49. vaha(pea)		-	-	3	3
50. vahermakirja		1	1	-	2
51. valge		46	16	26	88
52. vask		4	4	2	10
53. verekarva		1	-	-	1
54. verev		-	-	4	4
55. verilepp		-	1	-	1
56. verimust		1	-	-	1
57. veripunane		3	-	2	5
58. vesihall		1	-	2	3
59. viiruline		1	-	-	1
60. värvi(tud)		-	-	1	1

Arvulisi andmeid vaadeldava materjali kohta.

1. PULMALAULE:	Haljala	459
	Tori	55
	Helme	200
	kokku:	<u>714</u>

värvinimetusi leidus neist:

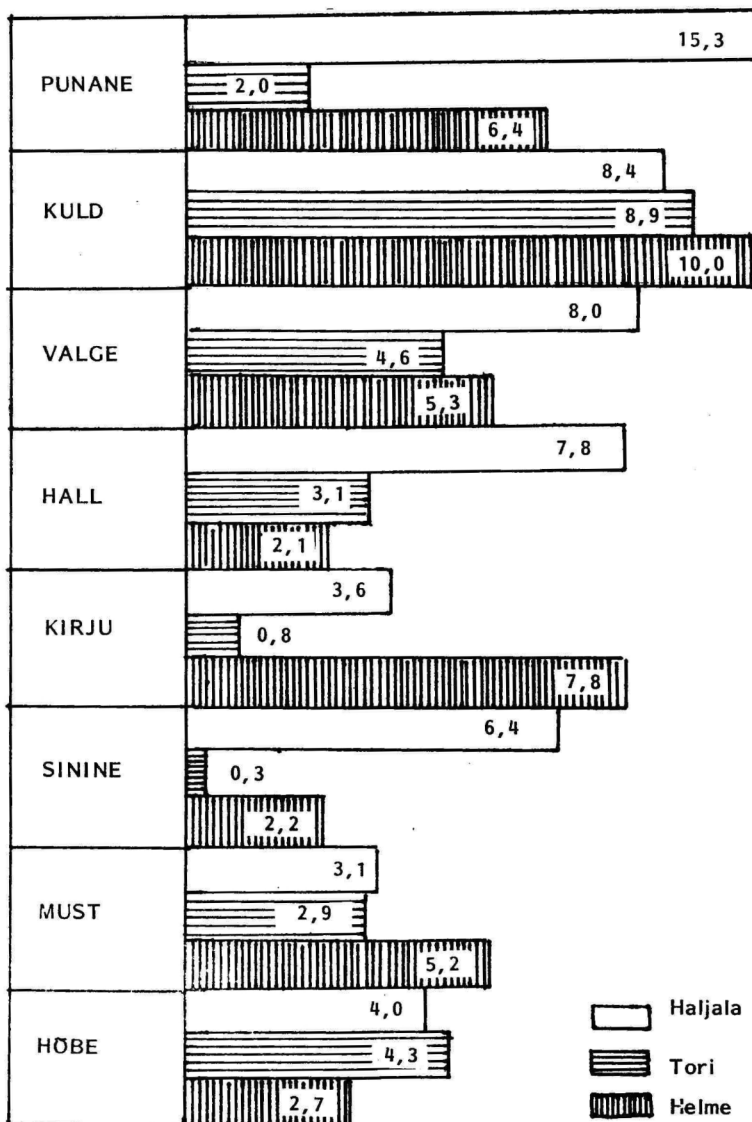
Haljala	167
Tori	33
Helme	86
kokku:	<u>286</u>

2. REGIVARSSE:	Haljala	6691
	Tori	1201
	Helme	3673
	kokku:	<u>11565</u>

värvinimetusi leidus neist:

Haljala	380
Tori	107
Helme	269
kokku:	<u>756</u>

ENAMLEVINUD VÄRVISÖNAD KOLME KIHELKONNA LAULUDES

Ülaltoodud arvud näitavad kolme kihelkonna lauludes esinevate värvinimetuste omavahelisi suhteid.

3. VARVINIMETUSTE üldarv:

Haljala	387
Tori	110
Helme	286
kokku:	<hr/> 783

Värvinimetuste üldarv näitab ühtlasi vaatluse alla võetud väljendite arvu. Värsse, milles leidis värvinimetusi, on 756, samas aga uuritud väljendeid on 783 (vahe on 27). See tähendab, et 27 värsis on kasutatud samas värsis kahte värvinimetust. (Kolme värvinimetust ühte värsi vaadeldud materjali ulatuses pole mahutatud.)

Kasutatud kirjandus ja allikad

- Haljala, Tori ja Helme regivärsilised pulmalaulud. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna koopiad.
Kaarmaa, M., Voolmaa, A. Eesti rahvarõivad. Tln., 1981.
Konsin, K. Eesti rahvakunst. Tln., 1970.
Konsin, K. Silmkoesemed. Eesti rahvakunst. Tln., 1972.
Laugaste, E. Eesti rahvaluule, Tln., 1977.
Томашевский, Б. Стилистика и стихосложение. Л., 1959.
Allik, J. Värvitaju, värvinimetused ja värvisümboolika. - Looming, 1982, nr. 3.
Parmasto, E. Mitmevärviline maailm. - Looming, 1982, nr. 3.
Värvid, arvud, kujundid. - Looming, 1981, nr. 11.
Wiedemann, F. J. Eesti-saksa sõnaraamat. Tln., 1972.
Väike murdesõnastik. Tln., 1983.
Oigekeelsussõnaraamat. Tln., 1976.
Liiv, V., Habermann, A., Paivel, M. Saksa-eesti fraseoloogismide ja väljendite sõnaraamat. Tln., 1973.
Kann, K. Prantsuse-eesti sõnaraamat. Tln., 1968.
Suomenkielen etymologinen sanakirja. I - II. Helsinki, 1955 - 1978.

НАЗВАНИЯ ЦВЕТА И ИХ ОБРАЗНОЕ ЗНАЧЕНИЕ В ЭСТОНСКИХ НАРОДНЫХ СВАДЕБНЫХ ПЕСНЯХ

Т. Роль

Резюме

Эстонской аллитерационной народной песне свойствен богатый образный язык. Наш обыденный язык создатель песен использует так умело, что каждое конкретное слово

получает окраску, соответствующую именно данному тексту, которая отражает отношение певца к тому, о чем он поет.

Какова роль цветовой характеристики в системе образов? На этот вопрос и пытается дать ответ настоящая работа.

Исследовались три прихода - Хальяла, Тори, Хельме. Словами, обозначающими цвет, являются:

- существующие сейчас в языке абстрактные наименования цвета (красный, синий, серый, черный, белый, желтый). В тексте они могут иметь обширное лексическое значение;

- слова, связанные с определенным цветом (выясняется из контекста) - (hiir - муть);

- kirju, -karva (пестрый, масть) - с их помощью образуются слова (toomekirja, raha ilma karva);

Золото, серебро, медь - в тексте выступают в функции, обозначающей цвет;

- названия цвета, которые являются синонимами основному слову (kõrb - гнездо).

Названия цвета являются именами прилагательными; в тексте песни их чаще всего используют в качестве эпитетов. При описании определенных обстоятельств употребляют типичные элементы: если жених и невеста правятся, то в их описании используются "красный", "белый", являясь выражением отношения певца к молодоженам (в свадебных песнях дают оценку паре, оценивая их внешность, их работу дома, приданое, дом), становятся носителями положительной или негативной оценки.

Исходя из этого, наименования цвета образуют между собой синонимные, антонимные пары: молодость, красота, праздничность (признание) обозначают "красное", "белое", "золотое", "серебряное", старость, уродство, обыденность (брезгливость) - "серый", "желтый", "синий", "черный".

Приходы Хальяла, Тори и Хельме, откуда взят необходимый песенный материал, находятся далеко друг от друга. Отсутствие прямых контактов обеспечивает наилучшую возможность для сравнения их песен. Свадьбы являлись крупным событием в крестьянской жизни, богатым на песни и традиции.

В песнях отражается среда, окружающая создателя песен, понимание жизни певцом. При различной структуре песен разных приходов используются одинаковые детали, цветовые характеристики. В приходе Хельме используют наименования цветов наиболее разнообразно, образы в Хельме сложны и таинственны. В Хальяла и в Тори структура параллельных стихов проста, нередко в них меняется только одно слово - наименование цвета, которое является главным словом при передаче смысла предложения (ilusad sinised lõngad, / ilusad punased lõngad// H II 9, 678(61) - IIIj.); другие члены предложения существенно не изменяются.

В песнях цвет характеризует как певца, так и то, о чем он поет.

В песнях основанием для выбора определенного цвета является и другой существенный принцип - стиль аллитерационной песни, который требует определенной длины стиха.

Эти принципы, ограничивая выбор слов, создают в песне богатую цветовую гамму из простых, обыденных деталей, что отражает самобытное искусство создателей этих песен.

Sisukord

Saateks	3
E. Laugaste. Saksad põrgu!	5
Э. Лаугасте. Помещики, в ад! Резюме	18
H. Vassilko. Motiiv "Noorik vanematekodus" regi- lauludes	19
X. Василько. Мотив "Молодица (новобрачная) в до- ме родителей" в эстонских аллитера- ционных песнях. Резюме	32
T. Roll. Värvinimetused ja nende kujundiline osa regivärsilises pulmalaulus	34
T. Роль. Названия цвета и их образное значение в эстонских народных свадебных пес- нях. Резюме	56

Ученые записки Тартуского государственного университета
Выпуск 699.

ПРОБЛЕМЫ ЭСТОНСКОЙ НАРОДНОЙ АЛЛИТЕРАЦИОННОЙ ПЕСНИ.

Труды по эстонской филологии.

На эстонском языке.

Резюме на русском языке.

Тартуский государственный университет.

ЭССР, 202400, г. Тарту, ул. Ёликооли, 18.

Ответственный редактор К. Муру.

Подписано к печати 24.01.1985.

МВ 01719.

Формат 60x 90/16.

Бумага писчая.

Машинопись. Ротапринт.

Учетно-издательских листов 3,56.

Печатных листов 3,75.

Тираж 400.

Заказ № 7.

Цена 55 коп.

Типография ТГУ, ЭССР, 202400, г. Тарту, ул. Пялсона, 14.